PROF. DR.

TÜRKKAYA ATAÖV

MAVİ KİTABA YANIT

İleri yayınları

4. BASKI

SAVAŞ PROPAGANDASI, 1914-18:
İNGİLİZ MAVİ KİTAPLARINA YANIT
Prof. Dr. Türkkaya Ataöv

ISBN: 975-6288-97-3

İLERİ YAYINLARI
No: 104
Birinci Basım: Ekim 2006

© 2006, İleri Yayıncılık Reklamcılık Tur. Nak. İnş. Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.
Kitabın tüm yayın hakları İleri Yayıncılık Reklamcılık Tur. Nak. İnş. Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İLERİ YAYINLARI
İSTANBUL İrtibat: Sıraselviler Cad. No: 113 Kat: 4 (Alman Hastanesi yanı) Beyoğlu-İstanbul
Tel/Faks: (0212) 292 65 26-27-28-29
İnternet: www.ileri2000.org e-posta: ileri2000@hotmail.com
Baskı ve Cilt: Günaydın Ofset (0212) 501 29 45 - 544 77 24

SAVAŞ PROPAGANDASI, 1914-18: İNGİLİZ MAVİ KİTAPLARINA YANIT

İçindekiler

I. Giriş 7
II. İlk Şehit 11
III. Bütün Gerçek Değil 21
IV. Aldatmalar Yumağı 29
V. Britanya'nın Bağlaşıkları 41
VI. "Melek Hıristiyanlar" ve "Acımasız Düşman" 47
VII. Sonuç 67
Kaynakça Notu 73
Ad ve Konu Dizini 77

I. Giriş

Kimi yerlerde sık geçen şu yargı gereği gibi bilinmeli: "Savaş patlayınca, ilk şehit gerçeğin ta kendisidir!"[1] Birinci Dünya Savaşı bilinçli yanıltmanın doğurduğu, ardı arkası kesilmez uydurmaların beslediği, düpedüz bilgisizliğin geliştirdiği ve hoşgörüsüz önyargının sürdürdüğü, daha önemlisi bütün bunların küresel çapta olduğu ilk silâhlı çatışmadır. Bir ulusun bütününün, bu arada yalnız düşman olanların, adlarını sakınmadan kirletirken, milyonlarca genci de ölüme koşturdu. Üstelik, birincisinden daha da acımasız İkinci Dünya Savaşının tohumlarını da atarak. Öte yandan, hemen ardından değilse de, ergeç, kendini "tüm gerçeğe" adamış kimi yürekli yazarlar bu yalanlar yumağının seçilmiş yanlışlarını olabildiğince açığa vurmaktan çekinmediler. Ama kimi benzeri palavralar, eğer çağdaş dünyamızda kuvvete dayalı siyaset yapmağa inananlar bugün de gerekli görüyorlarsa, sürüp gitmekten geri kalmıyorlar. Kısaca, "tüm gerçek" dediğimiz şey her yanı okyanuslar gibi baştan başa doldurmadı. Öyle olsaydı, ortaya dökülen tüm

gerçek daha önce işitilmiş masallardan daha şaşırtıcı olurdu.

Türkçe karşılığı yaymaca olan propagandanın kamu aklının denetimini sağlayacak bir araç olarak görülmesi 1914-18 Dünya Savaşına rastlar. Pek kısa olarak, kamunun, başka bir deyişle şu sokaktaki insanın, "gönülgücüne" (morâl), yani savaşı desteklemeğe ne ölçüde hazır olduğuna, artık önem vermek gerekiyordu.[2] Akıllı bir yurttaş her ne kadar gerçeği eksiksiz öğrenmeyi yeğlerse de, söylenip yazılanlar, yanlış-yunluş da olsa, savaş süresince etkili bir silâh durumuna sokuldu, giderek kutsallaştırıldı. Britanya yönetimi bunu öteki ülkelerden daha iyi becerdi. Amaç gerçeğe ulaşmak değil, kişileri bir şeye inandırmak, daha açıkçası belirli bir erek (hedef) doğrultusunda aldatmaktı. Kimileri, İngiltere'de Kraliçe Victoria döneminin önde gelen ozanı Alfred Tennyson'un sözleriyle, "gerçeği günün koşullarına uydurup satıverdiler." Ama Hıristiyan evreninin pek önemsediği Vaftizci Yohanna'nın İncil'e de yansımış bir sözü var: "Yalnız kendi içlerinde gerçeği besleyenler gerçeğe bağlı kalabilirler."

Sadete gelelim: Britanya'da ve dış dünyada, hem seçkinler hem de sıradan halk "Mavi Kitaplar" adıyla da anılan ama yerine göre gök kuşağının öteki renklerine de boyalı şu yaymaca yayınların, İngiliz mahkemelerinde sık eşitilen tekerleme gibi, "gerçeği, tüm gerçeği ve yalnız gerçeği" açıkladığına inandırıldılar. Ne var ki, temelde gelişigüzel dizilmiş yanlışlıklar, uydurmalar, abartmalar, çarpıtmalar, eksiklikler, gizlemeler ve yalanlar dizisiydiler. Gel gör ki, "Britanya donanmasının denizlere hükmetmesi" gibi, onlar da insan aklı üstünde egemenlik kurdular. Bu nedenle, birçok savaş yılları kandırmacası ve abartısının yanıbaşında gerçeğin kimi önemli yüzünün saklanması süregelen bir birikim oluşturdu. Bilmecenin önemli ama ayrılmaz bölümleri bugün de eksik. Elinizdeki bu küçük kitap uçurumları olabildiğince kapatma amacını güdüyor. Unutmayalım ki, tüm gerçeği ortaya dökmek sanıldığı gibi kolay değil. Eksiklikler giderilince, ortaya çıkan ve tama yakın görünüm çok başka bir izlenim yaratabilir. Aristoteles demiş ki: "Plâton'u

çok severim, ama gerçeği daha fazla".

---

1. Bu sözleri ilk kez kimin söylediği belli değil. Belki eski bir Britanya milletvekili ve (birinci baskısı 1928'de İngiltere'de, Amerikan baskısı 1929'da, ama çok sonra da, 1980'de, Historical Review Enstitüsünün yayınladığı **Savaşta Yalanlar (Falsehood in Wartime)** adlı kitabın yazarı Arthur Ponsonby ya da belki bu sözü yaygınlaştıran ABD Senatörü Hiram Warren Johnson. Ancak, Phillip Knightly bu kavrama ilişkin yanıltmalara Kırım Savaşından Vietnam'a değin örnekler veren bir kitap çıkardı: **The First Casualty: from the Crimea to Vietnam, the War Correspondent as Hero, Propagandist and Myth Maker**, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1975. Almanya'ya yönelik yanlışları göz önüne süren Arthur Ponsonby'ye çok şey borçluyum.
2. Marjorie Ogilby-Webb, **The Government Explains: a Study of the Information Services**, London, George Allen ve Unwin, 1965, s. 50.

II. İlk Şehit

Birinci Dünya Savaşında kotarılan düzmece ürünler hem resmî, hem (çoğu kez yönetimin onayıyla 'izinli') özel çevrelerce ortaya atıldı. İçinde az görünen ataklıkla tiksindiren ve korkunç olanlar vardı - hem de oldukça çok. Devlet yönetimleri, heyetler ve kişiler kulaktan dolma bilgileri bir araya getirip onları yayacak kitle iletişim araçlarına ulaştırdılar. Yaymaca sanatını geliştirmede birinciliği kaptırmayan Britanya başta olmak üzere, savaşı yürütenler düşmanı zayıflatmak için gizleme, çarpıtma, uydurma, bilerek yanlış çevirme ve düşmanı iyi gösterecek gerçekleri örtbas etme, kendilerine verilen desteği daha güçlendirme ve özellikle silâhlı çatışmada yansız kalanları ortak paydada -bu payda uzun süreç içinde anlaşılması karmaşaya ne denli dönüşürse dönüşsün- birleştirme amacmdaydılar. Bu yanıltma işini üstlenenlerin aynı süreç boyunca bütün düşmanlarını, giderek söz konusu halkların tümünü aşağılıyor olmaları umurlarında bile değildi. Savaş erekleri uğruna yapmayı göze aldıkları yaymaca rakiplerini tartışmasız caniler

düzeyine ister istemez indirgeyecekti. Düşmanı böylesine tanımlamak kendi yurttaşını tiksindirecek, neredeyse mideleri bulanan genç kuşaklar en yakın askerlik şubesinde soluğu alıp silâh altına gönüllü gireceklerdi.

Yukarıda yaymaca sanatının en beceriklisinin Britanya Hükûmeti olduğunu söyledim. Bunun inandırıcı bir anlatımı olmalı. 1832'de ilki gerçekleşip arkası gelen ünlü Reform Yasalarının seçmen sayısını çoğaltması ve gene 19'uncu yüzyılda Eğitim Yasalarının okur-yazar oranını arttırmasıyla, Britanya halkı hem bilgi edinmeyi bekleyen, hem de yarışan siyasî partilerden biri için oy kullanacak geniş ve önemli bir kitleye dönüştü.[3] Bu gelişmelerle bağlantılı olarak, önde gelen İngiliz gazetelerinin, örneğin Londra'da yayınlanan günlük **The Times**'m, baskı sayısı tırmandı ve gene İngiliz Reuters ajansı beceri, yaygınlık ve etki yönlerinden yeryüzünde rakip tanımadı.

Salisbury Markizi diye de bilinen Sömürgeler Sekreteri (Bakanı) ve üç kez başbakanlık yapmış olan Joseph Chamberlain (1895-1903) basınla ilişkiler kurulmasını gerekli görünce, Dışişleri Bakanlığı (*Foreign Office*) Müsteşarı (İstanbul'da Bâbıâli karşılığı) Fleet Street (Sokağı) temsilcileriyle ilk kez buluştu. Ancak, bu birinci karşılaşma iki taraf arasında özgür bir haber ve bilgi alışverişinin başlangıcı bile değildi. Ama ilgililerin tümü sivilin de, askerin de gönülgücünün (morâl) ulusun toptan gücünün parçaları olduğunu anlamışlardı. Meslekten askerle sıradan halkı daha yakınlaştırarak, yaymaca deneyimi ülkenin tüm kaynaklarını herhalde harekete getirmiş olacaktı. Sonuçta, gerçekler yerine uydurulmuş öyküler anlatılsa bile, askere zorunlu alma yönteminin olmadığı Britanya'da gençleri silâhlı güçlerde göreve çekmede etkisi yadsınamazdı. Savaş, başında sanıldığının tersine, kısa kesilmeyip yıllar yılları kovalarken ölüler de arttıkça, Britanya karar-vericilerinin, kişileri neredeyse tümden akıl-dışılığa itse de, bu çapraşık yoldan uzaklaşması gitgide daha güç oldu.

Britanya Hükûmeti kendi siyasetini haklı göstermek için uygu-

ladığı ölüm-kalım eyleminin uzun süreci içinde el atma, gizyazı (şifre), bilgi toplama, sıkıdenetim (sansür), uydurma haber, resim-kurgu ve kitle iletişim birimleriyle ilişki gibi işlere bakacak çalışma kolları kurdu, bunları geliştirdi. Resmî, yarı-resmî ya da özel yollardan üretilen ve öykü yanı zengin olayların bir zehir gibi kafalara sokulmasının önüne geçilmesi zor bir sonucu, insan vücudunu ortadan kaldırmaktan daha kötü olarak, bir İngiliz milletvekilinin sözleriyle, "kişi ruhunun içine pislemektir."[4]

Britanya Avam Kamarasına Liberal Partiden giren, bu koltuğunu yirmi yıldan fazla koruyan ve sonunda başbakan da (1916-22) olan David Lloyd George (1863-1945) 1914 yılının ortalarında Maliye Bakanıyken Kabineye resmî bir yaymaca kampanyası öneren ilk siyaset adamıydı. Onun bu baskısı sonradan *Wellington House* (Evi) diye bilinen yanıltma ağının kurulmasıyla sonuçlandı. Berlin'in yaptığı karşı-yaymaca özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili görüldüğü ve Hearst[5] gibi tekellerin "bulvar basını"nın Almanya'yı desteklediği sıralarda, o dönemin Britanya Başbakanı (1908-16) Herbert H. Asquith ünlü bir yayımcı olarak bilinen ve ayrıca yakın kişisel dostu Charles F.G. Masterman'dan belirli amaçlı bir tanıtma özeği (merkezi) kurmasını istedi.

Masterman, özellikle savaşa katılmamış olan ülkelerin kamu oyu önünde, yönetimin uyguladığı siyaseti savunma ve haklı çıkarma görevini üstlendi.[6] Düşüncelerini öğrenmek için önde gelen yazın kişileriyle ve gazeteciler topluluklarıyla ilk iki toplantısını Eylül 1914'ün başlarında yaptı. Birinci kümede şunlar vardı: **Hayran Olunası Crichton** ile soyyapıt (klâsik) çocuk oyunu **Peter Pan**'in yazarı James M. Barrie (1860-1937); romancı ve oyun yazarı Arnold Bennett (1867-1931); detektif romanlarıyla daha iyi tanınan yazar G.K. Chesterton (1874-1936); Sherlock Holmes öykülerinin yaratıcısı ve Güney Afrika'daki savaşı kamu önünde savunduğu için şövalye yapılan Arthur Conan Doyle (1859-1930); **Forsyte Menkıbesi** yazarı ve Nobel yazın ödülü (1932) sahibi John Galsworthy (1867-1933); romancı ve ozan Thomas Hardy (1840-

1928); özellikle deniz üstüne dizemli dizeleriyle bilinen John Masefield (1878-1967); Britanya Anayasasında Anglo-Sakson ögesini vurgulayarak yansıtan tarihçi G.M. Trevelyan (1876-1962); ve bilimsel-kurgu ve düşlem romanlarının yaratıcısı H.G. Wells (1866-1946).

İkinci kümenin içinde Britanya gazetecilerinin en belirginleri vardı. Ama asıl Lloyd George 1916 sonlarında başbakanlığı alınca Fleet Sokağı gerçekten resmî çizgiye kul-köle olmağa başladı. Sonuçta, Britanya basını, savaş yıllarının dengesiz yönetim yaymacasının bir aracı olduğundan, en utançlı dönemini yaşadı. Sıradan bildirmenler (muhabirler) basın toplantılarında boy göstererek önlerine ne konursa alıp giderlerken, haber seçiminde ve yayımında deneyimli olan George Riddle ve E.T. Cook en üst düzey danışmanlar oldular. Yıllık 120.000 pound resmî para desteği gören Reuters haber ajansı, "propagandacı" etiketi üslerine yapışıp kalır mı diye zaman zaman kaygılandığı oluyorsa da, yurt dışına ayda bir milyon kelime yollamaktan geri durmuyordu.

Bir çok yetenekli yazar kendilerini vakit yitirmeden savaş amaçlarına adadılar. Belleğimizi birazcık zorlarsak, İngiliz şiirinde William Shakespeare'den hemen sonraki yere oturan ve **Yitirilmiş Cennet** ile **Yeniden Kazanılan Cennet**'in yaratıcısı ve ayrıca (özgürlükler kuramı üstüne) **Areopagitica**'nın da yazarı olarak bilinen John Milton (1608-74) bile (Charles I'e karşı Parlâmentoyu desteklemiş, ardından kralın idamını imzalamış olan) Oliver Cromwell düzenini tutmuş, giderek onun hükûmetinde görev almamış mıydı? İngiliz Romantizmini başlatanlar içinde en önde gelen ve ülkesinin başlıca ozanlarından biri William Wordsworth (1770-1850) Napolyon Savaşlarının son yarısında İngiliz benliğinin yüksek tutulmasına omuz vermemiş miydi? Kraliçe Victoria döneminin ünlü ozanı Alfred Tennyson da (1809-92) Kırım Savaşındaki yürekler acısı yanlışları örtbas etmek amacıyla, "Hafif Tugayın Saldırısı" başlıklı yapıtını kaleme almamış mıydı? Ne var ki, bu büyük yazarlar, önemle vurgulamalı ki, aynı zamanda, ülkelerinin

düşmanlarını öne çıkarıp onları alkışlamaktan da geri kalmadılar.

Masterman'ın kiraladığı yazarlar ise, yalnız kendi askerlerini övdüler ve savaşın gerçek koşullarını gizlediler. İyi ücret alıyorlardı. Kendi siyasal tercihleriyle sınıfsal tiksintilerini bir yana koydular. Tüm yeteneklerini şimdiki düşmanlarına karşı harekete geçirdiler. İşte, bu koşullarda ucu sivri çelik-başlıklı Almanlar onların ağızlarında ve kalemlerinde "canavar Hunlar" ve eskinin sarıklı Türkleri de "ağıza alınmaz Muhammedîler" olup çıktılar. Masterman bu yazarlardan ve hep birlikte yapılanlardan ötürü eleştiri seslerini bastırmak ve yönetim-karşıtlığını yok etmek için de yararlandı.

Charles Masterman kendi başkanlığında Ulusal Sigorta Yarkurulunun da önceden yerleşik olduğu Buckingham Kapısı'na yakın *Wellington House*'da bir Savaş Propaganda İşyeri örgütledi. Kısa süre önce, onun buyruğunda görev yapmış olanların birkaçı, Britanya Parlâmentosunun denetiminden bile geçmeğe gerek kalmadan, Masterman için tam bir gizlilik ortamında çalıştılar. Bir baş yönetmene ek olarak, bir genel yönetici, yazınsal danışman, Alman ve Fransız basınları izleyicileri dışında Arnold J. Toynbee,[7] J.W. Headlam-Mortley ve Lewis Namier adlı üç tarihçi sürekli yazar takımındaydılar. İlk aşamada 54 kişiyle kolları sıvayan *Wellington House*, kısa sürede, yaymacanın kararlaştırılması, yazılması, basılması ve yayılması işinde en geniş ve en etkili örgüt oldu. Daha sonra, dil temeline dayalı alt-şubeler oluşturuldu.

Yaymacanın en önde gelen aracı ünlü ustaların yüksek yazınsal nitelikte ya da bilimsel görünüm çerçevesinde kaleme aldıkları kitapçıklardı. Masterman'ın Haziran 1915'de sunduğu birinci yazanağı on yedi dilde basılmış olan iki-buçuk milyon kitap, kitapçık ve benzeri malzemenin dağıtıldığını gösteriyordu. Şubat 1916 tarihli ikinci yazanakta ise, bu rakam yedi milyona yükselmişti. 1917'ye gelince, ayrı ayrı yayın başlıkları 469'u buldu. İçlerinde birkaç Lord Bryce imzası, resmî belgeler, kraldan iletiler, bakanlık açıklamaları ve benzeri yazılar yer alıyordu.

Wellington House **War Pictorial** (Resimli Savaş) adında İngilizce, Fransızça, Almanca, İspanyolca, Rusça, Hollanda dilinde, Portekizce, Yunanca ve Türkçe olarak (1917 sonlarında) 750.000 adet basılan bir dergi çıkarıyordu. **America Latina** İspanyolca, Brazilya'ya 15.000 tanesi giden **O Espelho** Portekizce, **Hesperia** Yunanca ve **El-Hakikat** Arapça, Farsça, Hindistani ve Türkçe basılıyordu. Gene 1917 sonuna doğru 108.000 basılan **Çeng Pao** Çince, **Senji Gaho** Japonca, **Cenk-i Ekber** Hindi, Gucerati ve Tamilce, **Varta Yang Tulus** da Malaya dilindeydi. Bu yayınlarla ya da başka görevlerle dış başkentlere Dışişleri Bakanlığı ya da *Wellington House*'un buyruklarıyla yollanan kişiler Britanya resmî çevreleriyle bağlantılarını kesin olarak açıklamayacaklardı. Ancak, *Wellington House* aynı düşüncede olan fakat resmî önadları bulunmayan propagandacıların eylemlerine yön vermekte özgürdü. Bunların en önemlisi Ulusal Yurtsever Örgütlerin Merkez Kuruluydu.

Birçok savaşlarda ve tartışmalı olaylarda ressamlara yaymaca amaçlı resim yapma görevi verilmektedir. İslâm dininde bir olayı ya da kavramı "görüntüyle" anlatma girişimine birtakım sınırlar getirilmiştir ama, Hıristiyanlar dedikodudan cephelerde çizimlere değin resimler yapmak için bu işin ustalarına görev yüklemede sınır tanımamışlardır. Britanya'da, ünlü Muirhead Bone başta olmak üzere, doksan ressam savaş resimleri yapagelmiştir.[8] Masterman'a tükettiği kâğıdın ölçüsünü azaltması söylendiğinde, kendi Sinema Kurulunu oluşturarak kamu oyunu biçimlendiren seçkinleri bir yana koymuş ve sıradan kişiye doğrudan yönelmeyi yeğlemişti. Ancak, ne basılıyorsa, onun çoğu yabancı ülkelere, en başta A.B.D.'ne, Hindistan'a ve Avustralya'ya yollanıyordu. Yayınlar buralarda kütüphanelere, bekleme odalarına, doktor muayenehanelerine ve berber dükkânlarına konmaktaydı. Bu yazılar *Wellington House*'un çabasıyla dış basında boy gösteriyorlardı.

Gene bu çerçevede Londra'ya çağırılan resmî konuklar arasında şunlar vardı: Kendi ülkesinde karhraman bilinen, bir ara Fiume

limanının geçici buyurganı (diktatörü), ardından Mussolini döneminin faşist yazarı ve ozanı İtalyan Gabriele D'Annunzio (1863-1939); İspanyol faşist partisi Falanj'ı kurmuş olan ve sonra İspanya'nın başında kara buyurgan gibi oturan Miguel Primo de Rivera (1923-30); ve Çarlık *Duma*'sının (Meclisinin) tutucu ve gerici üyeleri. Yabancı gazetecilerin kullanımına dört şato ayrılmıştı. *Wellington House* ya da Reuters haber ajansı Basle, Cenevre, Moskova, Paris, Roma, Stockholm ve Zürich'de (bu kentlerde yayımlanan gazete ve dergilerde yazı bastırabilmek için) şubeler açtılar. Japonya'da çıkan **Şin Toyo** (Yeni Doğu) dergisinin arkasında parayı veren Britanya Dışişleri Bakanlığı ile bir İngiliz iş adamı (S.V. Dale) vardı. Birçok Yunan gazetesine de para aktarılırken, bile bile çıkarılan söylenti paranın dış ülkelere göçmüş eski Yunanlılarca gönderildiğini yayıyorsa da, bu türlü kişiler yoktu ve amaç gerçek kaynağı gizlemekti.

Tüm bu eylemleri örten perde öylesine kapsamlı ve kalındı ki, yaymaca amaçlı hiçbir şey yapılmadığı eleştirileri yükseliyordu. Masterman'ın bunca emeği üstüne de kara bulutlar yığılıp artık 300 kişiye varan kabarık çalışanlar listesi de başkalarının rahatını kaçırınca, bu görevli yönetici kendi yaymacasının yol göstericiliğiyle on dokuz ülkenin Almanya'ya savaş açtığını ve onunun da diplomasi ilişkilerini kestiğini açıklayarak savunma gereğini duydu.

Wellington House en büyük yaymaca kurumuysa, tek de değildi. Birkaç kuruluş ve kümeleşme vardı ve tümü birbiriyle yarışıyor, öne geçmek istiyordu. Örneğin, Britanya Savaş Bakanlığına bağlı olarak "M17" diye bir birim de oluşmuştu. **Daily Chronicle**'da adı öne çıkmış G.H. Muir'un başkanlığında Yansız Basın Kurulu diye bir şey de ortaya çıktı. Bu sonuncusu Savaş Propaganda İşyeri adıyla kurulup içinde Masterman'ın da bulunduğu ufak bir komiteye sorumlu duruma getirilmişti. Muir'in görevi savaşa katılmamış ülkelerden olup da, Britanya başkentinde temsilcileri bulunmayan günlük gazetelere ve süreli yayınlara basılacak yazılar sağlamaktı. Dışişleri Bakanlığı hukuken yansızlar içinde en fazla Amerikan

iletişim araçlarını etki altına almak ve ülkeyi bu yoldan kendi yanında savaşa katmak istiyordu. Petrograd'da Anglo-Rus Kurulu, Madrit'te John Walter'in basın kuruluşu ve İtalya'da Marconi şirketinin gazetesi sürekli olarak İngiliz kaynaklı iletileri kullanırlardı.

Uzun savaş yılları boyunca önemli olaylar birbirini izledi. Rusya Ekim-Kasım 1917'de bir Bolşevik Devrimi yaşadı. Gene o tarihlerde (24 Ekim 1917) İtalya bir Caporetto yenilgisiyle temelinden sarsıldı. Sovyet Rusya çok geçmeden (3 Mart 1918) Almanya ve yandaşlarıyla Brest-Litovsk Barış Antlaşmasını imzaladı. Rusya'daki yeni yönetim savaştan yakasını sıyırır, üstelik Çarlığın imzaladığı gizli bölüşme andlaşmalarım gizli belgeliklerden çıkarıp açıklarken, bir yandan Batı savaş bölgesinde ölü sayısı artıyor, öte yandan da A.B.D. Başkanı Woodrow Wilson 1918'in başında ünlü 14 Noktasını duyuruyordu. Tüm bu gelişmeler savaş ereklerinin yeni baştan tanımlanmasını, çeşitli yaymaca bölümlerinin de onlara göre bir kez daha elden geçmesini gerektiriyordu. Sonuçta, 4 Mart 1918'de, Londra'da bir Haber Alma Bakanlığı kuruldu. Temelde bağlaşık ve yansız ülkelerde yaymacadan sorumluysa da, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı propaganda görevi de ona verildi. Lord Northciffe'in[9] yönetiminde Şubat 1918'de *Crew House*'da oluşturulan yeni bir kuruluş da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a bakacaktı. Daha sonra, Lord Northcliffe orada Britanya yaymaca kolunun başına geçmek üzere Amerika'ya gitti.

Özetle, savaşa tutuşmuş kümelerden yalnız birisinin yararına olmak üzere, haber akışı üstünde tekel kurmuş ve kamuya ulaşan bilgileri dilediği gibi biçimlendirip kanılar yaratan koca bir örgütlenme kısa sürede ortaya çıkmış, işlemeğe başlamış, işlevini sonuna dek de sürdürmüştü. Öte yandan, bir Alman askeri makinalı tüfek takırdısı duysa bunu düşman sivillerinin Alman askerlerine karşı kullandıkları düşüncesine kapılacaktı. Ama karşı taraftan biri, diyelim bir Belçikalı, aynı gürültüyü işitse Almanların sivillere ateş etmekte oldukları sonucunu çıkaracaktı. Ancak ve ancak, tüm kanıtların ortaya dökülmesi ve bunlara bağlı olarak sürdürülecek

bir tartışma bu iki görüşten hangisinin gerçeğe yakın olabileceğini gösterecekti. Ama, bu çelişiler belirli yaymacayla görevli olanlara erişmedi bile. Hele kitleye hemen hemen hiç. Bir şeyin dişe dokunur biçimde tartışıldığı da olmadı.[10]

İsa'dan iki yüz yıl kadar önce, Romalı dram ustası Terence şöyle demiş: "Kaç kişi varsa ona göre kanı oluşmuş demektir; her birinin de kendine göre bir yasası vardır". (*Quot homines tot sententiae: suo quoque mos.*) Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, "en eski demokrasi" diye de tanımlanan Britanya'nın bu birikime mirasçı olması beklenen hükûmeti yalnız ve yalnız bir tek görüşe yer verdi. Onu derledi, genişletti, dört bir yana ulaştırdı; dışında ne varsa, asla kullanılmamak koşuluyla rafa kaldırdı, çöpe attı. Değerli bir İngiliz yazarı olan W. Somerset Maugham'ın sözlerini biraz değiştirerek bu duruma uygulayalım: Kişiler sık sık kendi konumlarına ilişkin son derece yanlış kanılar beslerler -ve yanlışı söküp atmak olası da değildir.

---

3. 1832 Büyük Reform Yasası, çoğu orta sınıfın yukarı yarısı olmak üzere, yalnız yarım milyon erkek yurttaşa oy hakkı tanımanın ötesine gitmemişse de, artık temsil nedeni olmayan kimi bölgeleri ortadan kaldırmakla eski düzendeki en kötü eşitsizlikleri yok etti. 1867'de seçmen sayısına yaklaşık bir milyonluk bir ekleme oldu. 1884'de oy hakkı kırlık bölgeleri de kapsadı. 1918'de bu hak yirmi bire ulaşmış olanlarla daha yaşlı tüm erkeklere ve, birkaç koşulla sınırlı da olsa, otuzu üstündeki kadınlara da tanındı. Erkekler gibi tüm kadınları kapsaması ancak 1928'de oldu. **The Growth of Parliamentary Government in Britain**, London, Central Office of Information, 1961, s. 15-16; R.K. Gooch, **The Government of England**, New York, D. Van Nostrand Co., 1947, s. 21-29; Gwendolen M. Carter ve John H. Herz, **Major Foreign Powers**, 4. B., New York ve Burlingame, Harcourt, Brace and World, 1962, s. 39-40.
4. Ponsonby, a. g. y., s. s. 18.
5. Amerikalı bir gazete yayımcısı olan William Randolph Hearst (1863-1951) rakip günlük gazetelere karşı bir satış yarışı, neredeyse savaşı uygulamış, "sarı basın" diye bilinen dönemi başlatmıştır.

6. Charles Masterman'ın eşi *Wellington House* denilen yapıda üslenen ve merkezin başkanlığına getirilen kocasının yaşam öyküsünü yazdı. Lucy [B.L.] Masterman, **C.F.G. Masterman: a Biography**, London, Nicholson ve Watson, 1939.
7. Daha sonra Londra Üniversitesi ile Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsünde profesör olan Toynbee (1889-1975) o tarihlerde Britanya Dışişleri Bakanlığıyla bağlantılıydı. 26 uygarlığın gelişmesi ve çöküşü temeli üstüne bir tarih felsefesini ileri süren 12 ciltlik **A Study of History (Bir Tarih Çalışması**, 1934-61) daha birçok başka çalışmalarının yanında öne çıkar. Ancak, bu anıtsal ürünün eleştirileri içinde, (a) söylencelere tarihsel belgeler düzeyinde yer vermesi ve (b) bir yeniden doğuş gücü olarak dine güven duyması vardır.
8. Sir Muirhead Bone, **The Western Front: Drawings**, London, "Country Life" Ltd., 1917. İkinci yayın: **British Artists at the Front**, London, Country Life ve George Newnes, 1918.
9. Günlük **The Times** gazetesinin sahibi olan ve Londra'da satılan gazetelerin yarısını denetleyen Lord Nothcliffe Britanya toplumsal yaşamında güçlü konumu olan biriydi. Lord Beaverbrook, **Men and War: 1917-1918**, London, Hutchinson, 1956, s. 59.
10. Arnold J. Toynbee, **The German Terror in Belgium**, New York, George H. Doran Co., 1917, s. vii.

III. Bütün Gerçek Değil

Britanya Hükûmeti 4 Ağustos 1914'de savaşın sonu kestirilemez serüveninin içine atılmağa karar verdiğinde, kendi konumunu hiç duraksamadan ortaya koydu ve bu seçimini bütünüyle tek yanlı biçimde sundu. Karşısındakilerin görüşlerinin, pek kısıtlı bile olsa, duyulmasına izin vermedi. Herhangi bir olayın tam görünümü konuyla bağlantılı nedenler eksiksiz ortaya konmadıkça anlaşılamazsa da, Britanya yönetimi kimi gerçekleri sakladı, kimini de çarpıttı. Ağır basan güdü kendi hükûmetini doğruların şahı, düşmanını da yabanıllığın ta kendisi gibi göstermekti. Sıradan kişi bu sunumu benimsedi ve onun kamu tarafından onaylanmasını da yurtseverliğin göstergesi saydı.

Öte yandan, "kimi gerçekler" diye bir dizi sunumu öne sürüp tüm gerçekleri göz ardı etmek görünümü yerine göre büsbütün pekâlâ değiştirebilir. Bir örnek vereyim. Şöyle bir anlatım duyduğumuzu varsayalım: Silâhlı bir adam silâhsız birinin odasına girip korkak bakışlı bu ikinci kişinin ölümüne yol açmış. Bu öyküden işit-

tiğimiz kadarıyla şunu anlamış olacağız. Silâhlı olan kişi katil ya da bu cinayetin ortağı, korkudan sinmiş silâhsız olan da suçsuz biridir. Ancak, bu kadarı anlatılan öyküye birkaç gerçek daha eklemek olası. Silâhlı kişi belindeki tabancayı taşıma izni olan görevli polis yetkilisidir. Acıdığımız öteki de bir süre önce birkaç kişiyi öldürmüş, muhakemesi yapılmış, kendini savunma hakkı verilmiş, suçunu evetlemiş (itiraf etmiş), oybirliğiyle suçlu bulunmuş, bu arada bir üst mahkemeye baş vurmuş ve cezası onaylanmış bir katildir. Onu alıp cezasını çekeceği yere götüren polis yalnız görevini yapmıştır. İdam cezasına karşı olsak da, bu benzetmeyle anlatılmak istenen şu olmalı: Olayın tam boyutları ancak tüm gerçekler söylenince ortaya çıkabilir. Birinci Dünya Savaşında yazgılarını İngilizlerle birleştirmiş olanları rahatsız edecek bir gerçeği, bu konuların önde gelen bir İngiliz yazarı, Britanya orduları için de, şöyle ifade etmişti: "Onlar da acımasızlığın yoğun kültürünü oluşturan okullar gibiydiler."[11]

Düpedüz yalanlar bir yana, Britanyalıların olayları sunuşlarında vermek istedikleri diye duyurulan iletiye taban tabana ters düşen tek-yanlılık var. Uydurulanlarla çarpıtılanları şimdilik gene bir yana koyalım. Ama sergilenenlerin içinde kimi önemli gerçeklere hiç yer verilmemiş. 1914'de savaş çatışmaları daha başlamadan geçirilen Ülke Savunma Yasasının düşmana doğrudan ya da dolaylı olarak yarar sağlayacak bilginin yayınlanmasını yasaklaması daha sonra nelerin olabileceğinin göstergesiydi. Bu durumda açıktır ki, kamuyu belirli bir yönde hazırlayıp ayaklandırma gereksinimi savaşta kendi başına önemli bir silâh olarak kabul edilmiştir. Kısa sürede zafer kazanmanın bir düş olduğu da aylar, yıllar geçip ortaya çıkınca, yaymaca daha da önemli rol oynamıştır. Yitik sayısının üzünçlü biçimde yukarı tırmanması yönetimi eline almış olan David Lloyd George'u, düşman bildiklerine haksızlıkları içerse de, yaymaca yöntemlerine sımsıkı sarılan bir karar-verici durumuna sokmuştur. Bu gidişin sonu şuydu: Olanlarla olmayanları ayırt etmeğe bile gerek duymadan tüm gerçeğin yadsınması. Bu yol

gerçekle kamunun öğrendikleri arasında bir uçurum yaratsa da, bu uçurumun mimarı yöneten kümeyle doğru bilgiyle beslenmesi gereken halk arasındaki boşluk büyüse de....

Bu durumda, Britanya yöneticilerinin yenilgilerle gerilemeleri örtbas etmelerine ve ufak başarıları da abartmalarına şaşmamak gerek. Hele rastgele kullanılagelmiş "kıyım" (*atrocities*) sözcüğü ve onun neden olduğu genellemeler pek işlerine yarıyordu. Bu kavrama gelişigüzel göndermeler kendi halklarıyla yansızlığını hukuken korumayı sürdüren devletlerin yurttaşlarının akıllarına zehir akıtmağa birebirdi. Herşey öylesine sıkı bir denetim altındaydı ki, herkesin elini, kolunu bağlayan zincirden ve ağzına geçirilen torbadan en ufak bir sapma bile cezasız kalmazdı. Her yönetimde görülen ve eleştiri ya da adalet adına resmî çevreler dışına minicik sızmalar baştakileri kızgınlıktan deliye çevirmeğe yetiyordu. Örneğin, eski Dışişleri Bakanlarından ve "ışıklar tüm Avrupa'da sönüyor"[12] sözcükleriyle daha iyi anımsanan Sir Edward Grey'in (1862-1933) Türklerle ilişkilerde yanlışlar yaptığı bir yerde yazıldığında, söz konusu bakanlığın kapıları tüm yazar-çizer takımına bir süre kapanmıştı. Britanya yaymaca ustaları kendilerini küçük ulusların koruyucuları gibi gösterip imparatorluklarında birliği sağlamağa çalıştılarsa da,[13] örneğin Hindistan'da sömürgecilik uygulamaları onların başkaları için sık ve gelişigüzel kullandıkları "kıyım" deyimi çerçevesinde bir cehennemdi;[14] tüm İrlânda'daki baskı ve acımasızlığın ise, saklanacak yanı kalmamıştı.[15] Aynı çelişi Britanya'nın Fransa benzeri bağlaşıkları (müttefikleri) için de kolaylıkla söylenebilirdi. "Ermeni sorunu"nu öne çıkarıp Britanya çizgisine çekilmek istenen A.B.D.'nin de Lâtin Amerika, Okyanusya ve Güney Doğu Asya'nın güçsüz topluluklarına yıllardır yaptıkları henüz yeterince bilinmiyordu.

Britanya yönetimi 1917 yılı sonuna doğru, hükûmetlerin üzerinden aşarak halklara doğrudan çağrıda bulunduğu gerekçesiyle, Bolşevik yayınlarını yasaklamıştı. Oysa, Britanya rakip devletlerin topraklarını ona-buna peşkeş çekerken benzerini, giderek

daha kötüsünü yapmaktaydı. Bolşevikler Rusya'da iktidara gelir gelmez, Britanya onları düşmanlarından biri olarak gördü. 1918 başında yeni bir Düşman Propaganda Bölümünün kurulması bundandı. Düşman devletlerdeki ayrılıkçı eğilimlerden yararlanma yeniden düzenlenen gündemin ta başında yer alıyordu. Britanyalıların ortaya attıkları gündem maddeleri şunlardı: Bavaryalılar, Lehler ve Saksonlar Almanya'da özgür müdür? Avusturya-Macaristan devletinin hangi toprakları ilerde büyütülecek hangi Balkan ülkesine eklenebilir? Osmanlı İmparatorluğu nasıl bölüşülmeli? Roma'da 4 Nisan 1918'de "Baskı Altında Uluslar Kongresi" toplandığında konuşulanlar bunlardı - yoksun İrlânda, koca Hindistan, zincir gibi uzayan Magrip, binlerce adadan oluşan Filipinler ve yaygın Karayipler çevresinin geleceği değil. Savaşın sonlarına doğru kurulan *Crew House*'da Almanya bölümünün başına getirilen H.G. Wells gibi seçkin bir kişi Almanya'da da aklı başında kişiler bulunduğunu söyleyecek olunca, ona karşı çıkanlar düşmanın tümden yok edilmesinde ayak dirediler. Wells kendi yargısıyla işi gecikmeden bıraktı.

"Bana ne yarar?" düşüncesinden ayrılmayan Britanya yönetiminin işine madalyonun öbür yüzünü göstermek gelmiyordu. Bu nedenle, yalnız burnunun doğrultusunda giderken en azından doğrunun öteki yanını bilerek gizledi. Gerçeğin ne olduğunu zaman zaman kendinin de karıştırdığı eklenmelidir. Anımsamalı ki, kaynaklarının çoğu peşin hükümlüydü ve güvenilmez cinstendi. Savaş yıllarındaki propaganda düzeneğine ayrıntılı biçimde eğilmiş olan Michael L. Sanders ve Philip M. Taylor adlı İngilizler "savaş yılları propaganda belgelerinin büyük ölçüde yok edildiklerini" yazıyorlar.[16] Bu koşullarda, resmî çevrelerin böylesine bilinçli dengesiz yaklaşımının, giderek yalanlarının dünya tarihinde herhalde bir benzeri yoktur. Zaman yanlışların bir bölümünü ortadan kaldırsa da, epeyi yıkım yapılmış, gerçek de onarılmaz yaralar almıştır. Yalnız Osmanlılar değil, Almanya'nın öteki iki savaş bağlaşığı da uydurmalarla dolu tek yanlı propagandanın, bunun her fırsatta

yenilenmesi ve yayılmasının kurbanı olmuşlardır. Kimi İngilizlerin de içinde yer aldığı birkaç Batılı yazar yıllar sonra, Almanya'ya ilişkin olarak yapılanları düzeltme yoluna girdiler. Kendi konumu, gizil gücü, silkinişi ve büyüyen etki alanıyla, Avrupa'nın ta göbeğinden silinemeyecek olan Almanya'ya eski kapılar, geç de olsa, gene açıldı. Ama "Ermeni sorunu" denen öteki konuda madalyonun çok önemli öbür yanı, hele şimdilerde birtakım hesaplara bağlı olarak, yadsınıyor. "Yansız kanıt" diye onaylanamayacak çok sayıda anlatımın yanıbaşında, bilinçli belge sahtecilikleri bile piyasaya "tam zamanında" sürülerek birilerinin işine yaramıştır -yarama işlevi bugün için de doğru.

İşin doğrusu şu ki, bilerek saklanan, baskı altına alınan ve rafa kaldırılan çok önemli başka gerçekler de var. Bunların gizlenmesinin nedeni düşman bildiklerinin, Ermeniler konusunda Türklerin, görüntülerinin göreli olarak düzeleceği ve kimi başkalarının da kötüleşeceği korkusudur. Dengeli ve adil yaklaşım için gerçeğin bütün yanlarının ortaya dökülmesi gerekirse de, böylesine bir töre anlayışı savaş yangınından geçen Britanya yönetiminin ne siyasetinin, ne de uygulamasının bir parçasıydı. Ayrıca, bu ülkenin savaş yaymacası eylemleriyle bağlantılı yazışmaların ve belgelerin büyük ölçüde yitirildiği ya da yok edildiği uzun süredir genel bir kanıydı. Savaşın bu yönünün resmî bir tarihi de yoktur. Britanya yetkililerinin ilerde bu konuda eksiksiz bir tarih yazmaları olasılığı da çok uzaktır.

Öte yandan, genel nitelikte birkaç resmî belgeden söz edilebilir.[17] Propaganda odaklarının yayınladığı kitapçıklar da bulunabilir.[18] Yayımlanan anılar da oldu.[19] Kitapların birkaçı propagandanın amacı ya da gerekliliği üstünde durdu.[20] Kimi yazarlar olanları doğruya yakın yansıttılar.[21] Uluslararası ilişkilerde kamu oyunun biçimlendirilmesinde yoğunlaşan genel nitelikte bilimsel çalışmalar da var.[22] Bu yayınların bir çoğu propaganda çalışmalarını eleştirmekteydiler. Ama öte yandan, Britanya yazarları duygulara seslenen ve onları orantısız biçimde kötüye kullanan haberleri

ellerine ulaştıkları gibi yayınlayıp dağıttılar.

11. Philip Gibbs, **Realities of War**, London, William Heinemann, 1920, s. 450.
12. Ludwig Reiners Britanya Dışişleri Bakanının bu cümlesini Birinci Dünya Savaşına yol açan yanlış davranışları konu edinen kitabının başlığı olarak seçmişti: **Lamps Went Out in Europe** (Almanca aslı: **In Europa gehen die Lichter aus**), New York, Pantheon, 1955.
13. H.A.L. Fisher, **The Value of Small States**, London, Oxford University Press, 1914.
14. Hind kökenli ulusalcı yazarların o yıllarda ve sonraki neredeyse sayısız yayınlarına bakılabilir.
15. Bir İngiliz Katoliğinin kitabı: **England, Germany and the Irish Question**, London, Hodder ve Stoughton, 1917.
16. **British Propaganda during the First World War: 1914-18**, London, Macmillan, 1982, s. 161.
17. Peter Chalmers Mitchell, **Report on the Propaganda Library in the Intelligence Division of the War Office**, C. I-III, London, H.M. Stationary Office, 1917.
18. 1.162 kitap, kitapçık ve benzeri basılmış yayının kimi önemlileri: **A Corpse-Conversion Factory; A German on Germans; Anti-Semitism in Germany; Austrian Terrorism in Bohemia; Belgium and Germany; Belgium Under the German Eagle; Blood and Brass: Being Glimpses of German Psychology; Britain and Turkey: the Cause of the Rupture; Britain's Case Against Germany; British War Aims; Christianity and Macht-Politik; Crescent and the Iron Cross; Defensively Armed Merchant Ships and Submarine Warfare; Christian Nationalism; Disclosures of a German Staff Officer; German Atrocities from German Evidence; Germany Condemned by Her Own Ambassador; Pan-Germanism; Prussian Militarism at Work; Russia Under Nicholas II; Report of the Committee on Alleged German Outrages; The Case of Edith Cavell; The Death of Edith Cavell; The Germans in Belgium; The Pan-German Programme; The Psychology of the Kaiser; With Machine-guns in Gallipoli,...**
19. Örneğin: Lord Northcliffe, **At the War**, London, Hodder ve Stoughton, 1916; Baron Max Aitken Beaverbrook, **Politicians and the**

War: 1914-16, Garden City, New York, Doubleday, Doran and Co., 1928; Sir George Cockerill, **What Fools We Were**, London, Hutchinson, 1944; John Charteris, **At G.H.Q.**, London, Cassell and Co., 1931; Sir Campbell Stuart, **The Secrets of Crew House**, London, Hodder ve Stoughton, 1920; Marshal Paul von Hindenburg, **Out of My Life**, çev. F.A. Holt, London ve New York, Harper, 1921; General Erich von Ludendorff, **My War Memoirs: 1914-1918**, C. I-II, London, Hutchinson, 19119; Franz von Papen, **Memoirs**, New York, Dutton and Co., 1953,...

20. George Creel, **How We Advertised America**, New York ve London, Harper, 1920; Admiral Sir William M. James, **The Code Breakers of Room 40: The Story of Admiral Sir William Hall, Genius of British Counter-Intelligence**, New York, St. Martin's Press, 1956; Harold D. Laswell, **Propaganda Technique in the World War**, London, K. Paul, Trench, Trubner; New York, A.A. Knopf, 1927, reprint: New York, Garland, 1972; Lucy Masterman, **op. cit.**...
21. Onlardan: Sanders ve Taylor, **op. cit.** ve Ponsonby, **op. cit.** Ayrıca: James Morgen Read, **Atrocity Propaganda: 1914-1919**, New Haven, CT., Yale University Press, 1941; George Sylvester Viereck, **Spreading Germs of Hate**, New York, Horace Liveright, 1930...
22. Quincy Wright, der., **Public Opinion and World Politics**, Chicago, Ill., The University of Chicago Press, 1933; E.H. Carr, **Propaganda in International Politics**, Oxford pamphlet no. 167, 1939.

IV. Aldatmalar Yumağı

Duygulara seslenen bu öyküler nelerdi? Aldatmaca mıydı? Savaş boyunca gerçek diye öne sürülüp sonra söz gelişi öykü diye damgalananlar var mıydı? Gün gelip silâhlar bırakıldıktan ve cepheler sustuktan sonra kaçı uydurmaydı ya da kaçı sahtecilik oldukları bile bile duyurulmuştu?

Gerçek şu ki, yalanların saçmalık ve cüret derecesiyle çeşitliliği akılcı birini ürkütür. Uydurmalar savaşın nedenleri, düşman ileri gelenlerinin özyapıları ve rakiplerin davranışlarıyla ilgiliydi. Özellikle "kıyım"la bağlantılı olanlar ilk ağızda ele alınıp yayılıyordu. Belçikalı göçmenler İngiltere yönünde ve Ermeniler de güneye doğru akarken, "amansız kıyım" üstüne kaleme alınan yazanaklar ve söylentilerin sınırı yoktu. Her iki örnekte başkalarına kıyanlar, onlara kalırsa, yalnız ve yalnız Alman ve Türk düşmanlar olabilirlerdi.

Onlar için en azılı düşman Almanya'ydı. General Erich von

Ludendorff "bir yılanın tavşanı hipnotize etmesi gibi, Almanların da düşman propagandasına gözlerini dikip bakakaldıklarını" itiraf ediyor.[23] *Wellington House* bu ülke üstüne, içlerinde en önemlisi yaklaşık 500 olayı 360 sayfalık "Bryce Yazanağı"nda özetleyen ama doğruluğu kanıtlanmamış kıyım öykülerini yayımladı ve yaydı durdu. Hiçbirinin doğru olup olmadığı ağırbaşlı biçimde yoklanmadıysa da, Lord Bryce bunları kamu oyuna "hiç kuşku duyulmayacak...gerçekler" sözleriyle sundu.[24] Yayını okuyucuya bir aydın ve yazar olarak iyi bir ad yapmış, giderek üne kavuşmuş Lord Bryce salık veriyordu. Ayrıca, A.B.D. başkenti Washington, D.C.'de Britanya Büyükelçisi olarak altı yıl (1907-13) görev yapmıştı. Saygınlığı öyle yüksekti ki, kuşku duymak için bir neden görünmüyordu. Hele Amerikan okurları üstünde etkisi çok büyüktü. Ne var ki, Almanlara ve Türklere ilişkin yazanaklar onaylanabilir kanıtlardan yoksundu; mahkeme salonu gibi bir yerde yemin ettirilmemiş ve doğruyu bulup çıkarmak için şaşırtmacalı sorgulama denetiminden geçmemiş sözde "tanıklar"ın tek-yanlı anlattıklarından kaynaklanıyordu. Ne "kanıt" diye sunulanlar gereği gibi değerlendirilmiş, ne de bilimsel yöntemden beklenen bir araştırma yapılmıştı. H.C. Peterson'a göre, "Bryce Yazanakları" diye de bilinen bu kitaplar savaşın en kötü kıyımlarındandı.[25] Lord Bryce gibi biri nasıl oldu da inandırıcılıktan bu denli yoksun yayınlara adını ekleyebildi, onlarla birlikte gelen sorumluluğu yüklenebildi? Ne var ki, Lord Bryce'ın da yurttaşı olduğu Britanya için önemli olan, savaş dışındaki ülkelerin en önemlisi Amerika Birleşik Devletleri'ni bu silâhlı çatışmaya bağlaşığı olarak itmekti.[26] Sonucu belirleyecek olan bu katılım "İtilâf (anlaşma, uyuşma) Devletleri"nin, yani Britanya'nın içinde yer aldığı kümenin zaferini güvence altına alacaktı.

A.B.D. savaşa 6 Nisan 1917'de katıldı ama, Britanya yaymaca yayınları, art arda akan sel gibi, bu tarihten çok önce 250.000 seçkin Amerikalının eline varmıştı bile. Denizde iletişim görevi yapan Britanya gemisi *Telconia* Alman Okyanus kablolarını kesince,

Almanya kökenli haber kaynağı birden kurudu ve kuşkusuz onun bağlaşıkları Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın görüşlerinin de Amerikan basınına ya da kamu oyuna ulaşması büyük ölçüde engellendi. Öte yandan, aralarında İrlânda kökenlilerin de bulundukları Amerikan yurttaşları en azından İngilizlerin baskıcı İrlânda sorununda haklı olarak duygusaldılar; ayrıca, kimi Amerikalılar da Almanlarla kazançlı bir ticaret ilişkisi içindeydiler. Londra'daki yöneticilere gelince, kendilerinin zayıf, küçük ve suçsuz halkların koruyucusu olduklarını söyleyip dururken, bağlaşıkları Ruslar egemenlikleri altındaki topraklarda Yahudilere karşı yerli dilde *pogrom*[27] denen baskı ve kan dökümünü sürdürmüşlerdi. Bu olayların unutulması amacıyla Osmanlı Ermenileri konusunu öne çıkarmak için yeni bir neden daha belirmişti. Ermenilerle ilgili ikinci "Bryce Yazanağı"nın üç amacı vardı: Türkleri karalamak, Çarlık Rusya'sındaki olayları unutturmak ve küçük Hıristiyan Ermeni ulusunun koruyucusu simgesini yaratmak.

Amerika'nın kendi yanlarında savaşa girip girmeyeceği başkent Londra'dakilerin karabasanıydı. Bir girecek olsa, koşullar Britanya için çok daha uygun olacaktı. Öyle oldu da. Britanya Dışişleri Bakanı (1916-19) Arthur James Balfour'un imzasını taşıyan ve Yahudilere Filistin'de (henüz bir devlet değil ama) "ulusal yurt" sözü veren ünlü "Balfour Bildirisi" (2 Kasım 1917) Osmanlı devletinin dağıtılıp topraklarının kapışılacağını öngörüyordu. Böyle bir Bildiri'nin ortaya atılışında Amerika'daki güçlü Siyonist baskının ve ayrıca Osmanlı başkenti İstanbul'da Yahudi kökenli A.B.D. Büyükelçisi Henry Morgenthau'un bulunuşunun rolleri vardı.[28]

Amerika'daki propagandaya omuz verme yanlısı yerli yazarlar İngilizlerin ellerine tutuşturduklarını yaymağa çoktan hazırdılar. Bunlar nelerdi? Örneğin, Britanya yönetimi Fransa'ya yalnız sözden öte gitmeyecek bir eğilimi sergilemeyi değil, askerî alanda tüm kara ve deniz işbirliğinin en ufak ayrıntılarını belirleyip kendine düşeni üstlenmişti. Ama resmî yetkililer, Parlâmento çatısı altında

bile, bu ölçüde sorumluluğun varlığını yadsımaktan geri kalmadılar.[29] Oysa, daha sonraki açıklamalar da gösterdi ki, Britanya savaşta Fransa'ya destek olacaktı ve bu yönde gerekli güvenceyi vermişti.[30]

Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da genç bir Sırp (Gavrilo Printzip) tarafından öldürülmesinin (28 Haziran 1914) genelde dünyayı saracak büyük yangını başlatan ilk kıvılcım olduğu varsayılır. Sırbistan da "hunhar" dedikleri Avusturyalıların elinde zayıf ve küçük bir Balkan ulusu sözleriyle tanımlanmaktadır. Ancak, Sırp haber alma kuruluşunun tasarlamasıyla gerçekleştiği öne sürülen bu olaydan Britanya Kabinesinin zamanında bilgi sahibi olduğuna ilişkin yorumlar da vardır.[31] Bu durumda, Sırbistan yönetiminin öldürme tasarımını önceden bilmiş olsaydı, Avusturya'ya buna ilişkin bilgi ulaştırırdı biçimindeki savunması bir yalandı. Britanya resmî çevreleri de bu yalanı yaymaktan kaçınarak kendi halkına doğruyu anlatmış olsaydı, o yurttaş kitlesi Avusturya son-uyarısını (ültimatomunu) daha gerçekçi ölçülerle değerlendirir ve anlayışla karşılardı. Daha önemlisi, o zaman da, savaş patlamamış olur, milyonlarca kişi de ölüp gitmezdi. Ama, ne yazık ki, siyaset ve diplomasi uzmanı olduklarını sananların bu gizlemeleri ve yanıltmaları sonucu bunca ulusun çiçek gibi çocukları, kahkaha çağındaki gençliği kanlı karmaşanın içine itilip göz göre göre toprak oldular.

Londra'daki karar-vericiler Almanya'nın Belçika'yı askeriyle ele geçirişini ve böylece 1839 Yansızlık Antlaşmasını çiğneyişini Britanya'nın savaşa girmesinin temel nedeni olarak ileri sürdüler. Ama görünürdeki bu neden gerçek bir *casus belli*, yani savaş nedeni değil, onun yerine "son dakikada düşünülen bir bahaneydi".[32] Britanya toplumunu oluşturan halk yığınları hükûmetlerinin, uzun geçmişi olan imparatorluk gücünün sürüp gitmesi için değil de, Belçikalılar, Sırplar ve Ermeniler gibi ufak ulusları kurtarmak için dövüşmekte olduğuna savaşın sonuna dek inandılar. Devletler arasında ekonomik yarışma ya da siyasal doymazlık tartışılmadı,

onların birbirlerinin pazarlarına ve zenginliklerine el atmakta oluşlarının sözü bile edilmedi. Resmî propaganda halkın ruhsal durumunu yansıtıyordu. "Ufak ulusları kurtarma" çarpıcı sözleri kimilerinin içinde ve kökleri geçmişteki yiğitlik eğilimlerini de kamçılıyor - ama bu duygular İrlândalıları da içine alacak biçimde uzanmıyordu. İrlândalılar hem eziliyor hem göz ardı ediliyor; öte yandan, "düşman Muhammedî Türkler", onların bağlaşığı "Hun artığı kan dökücü Almanlar"la birlikte, öne çıkarılıyordu. Ne var ki, gerçek neden ne hukukun çiğnenmesi ne de zayıfın savunulmasıydı. Britanya geleceğini Fransa'ya zaten bağlamıştı. Sözden de öte bu bağlantısı o günlerde gizli tutuluyordu. O denli ki, Belçika'nın hukuken yansızlığını Almanya çiğnemeseydi, Fransa çiğnemeğe hazırdı. Nedeni şu ki, askerliğin yönlem (taktik) anlayışı ve saldırı tasarısı bunu gerektiriyordu. Sonuçta, Almanların Belçika'ya askerleriyle girişleri savaşın gerçek nedeni değildi.[33] Sözde neden olarak imdada yetişti; o kadar.

Silâhlı çatışmadan yalnız Almanya ile Osmanlı devleti gibi bağlaşıklarının sorumlu oldukları savı dört yılı aşkın tüm savaş boyunca yanlış yaymacaya destek olan palavralardan biriydi. Ama ön yargılı bu bağlatıcı neden silâh bırakışımını izleyen Barış Antlaşmasında Madde 231 oluverdi. Barışın kendi 'yenginlerin adaleti'nin bir aracıydı yalnızca. Tüm yitik ve yıkımın suçunu yeniklerin omuzuna oturttular. Öte yandan, kendini başından bu yana gizleyen sorumlu, birbirileriyle yarışma ve çatışma içinde olan, dönemin endüstrileşmiş ülkeleriydi. Bunlar içinde yalnız Almanya değil, Britanya, Fransa ve Çarlık Rusyası da vardı. Osmanlılar onların konumunda olmayan devleti simgeliyordu. Dünyanın yeniden paylaşımında bir pay peşinde olmayan Osmanlı yalnız egemenliğini elden çıkarmama savaşımı vermekteydi.

Britanya yetkilileri Alman ulusunun tümünü simgeleyen Kayzer'i savaş daha başlamadan önce olağanüstü soylu diye tanımladılar; aynı kişi karşılarına geçip çatışma başlayınca benzeri bulunmaz caniye dönüştü. Savaş sona erdiğinde, böylesini kurşuna dizerek

yüceltmek bile gereksizdi; daha uygunu, kafasını giyotinle koparmaktı. Ama savaşın yenginleri Hollânda Hükûmetinden o ülkeye savaşın bitiminde sığınmış olan Kayzer'i kendilerine teslim etmesini istediklerinde, Hollândalılar açık bir "hayır" yanıtı verdiler. Aynı Alman İmparatoru Britanya askerleri için "iğrenç küçük ordu" tanımlamasını yapmamış, ama bu yalan yakıştırma sanki onun ağzından çıkmış gibi öne sürülmüş, çarpışanların öfkesini bilemişti. Benzer biçimde, Alman veliahtının kişiliği, doğru olmasa da, Fransız şatolarından değerli eşya çalan biri olarak çizilmişti.

Basın ve o yoldan okuyucu kıyım öykülerine özel bir ilgi gösterdiği için, Lord Bryce ve *Wellington House* kapıyı onlara açmada yardımcı oldular. Onlara kalırsa, sivillere saldıran, dişilerin ırzına geçen ve çocukları süngüye geçiren hep Britanya'nın düşmanlarıydı. Daha sonraları, hem de çok sonraları, resmî yetkililer bile bunların çoğunun ya da hiçbirinin doğru olmadığını söylemelerine karşın, kimi yalanlar belleklerde iz bıraktı ve yerleşen kanıları silmek kolay olmadı. Söylenegelenlerin temel kaynağı sinir tutsaklığının tırmandırdığı ve sıkıdenetim, gizleme, sahtecilik ve benzeri yollarda uzmanlaşmış resmî iş yerleriyle sarmaş dolaş devlet ağının bir sipere dönüştürdüğü sıradan önyargıydı. Çarmıha gerilmiş İsa görüntüleriyle bezeli kürsülerden konuşan din görevlileri de kıyım öykülerinin gitgide yayılmasına oldukça sık çanak tutarak geniş "yurtsever yalancılar" kitlesine katılıp nefret ateşini tırmandırdılar. Almanlar savaş tutsaklarına kötü davranmak,[34] mikrop savaşı başlatmak[35] ve sömürgelerinden yarar sağlamakla suçlanıyorlardı.[36] Onlara kalırsa, Avusturyalılar Çeklerin ödlerini patlatmış,[37] Türkler de Ermenilerin kıyımını tasarlamıştı.

Kimi öyküleri papazlar din kürsüsünden açıklıyor, bu Hıristiyan yetkilileri sonra dinleyenlere eğilip söylediklerinin kanıtlarını toplamalarını ve elde ettiklerini sözlerine destek olarak kendine iletmelerini istiyordu. Britanyalı bu papazlar, kendi ırkdaşı ozan S.T. Coleridge'in Hıristiyanlığı gerçekten daha fazla sevenlerin zamanla önce kendi mezheplerini Hıristiyanlıktan, sonra da kendi-

lerini herşeyden daha fazla sevme noktasına geleceklerine ilişkin dizelerini acaba okumuşlar mıydı?

Burunları kesilmiş, mideleri parçalanmış, elleri bileklerinden koparılmış ya da göğüsleri dibinden dilimlenmiş küçük kız ya da kadınların kişiyi deliye döndüren söylenceleri isterse palavranın daniskası olsun, Britanya (ve genelde Batı) basınının sayfalarını doldurmadığı gün neredeyse yoktu. Yazıya çevrilen Britanya savaş yaymacası Avrupalının beynini "Üçlü İttifak" içinde yer alan eski düşmanlarına karşı acımasız biçimde zehirliyordu. Zaman geçince Almanlar ve Avusturyalılar uygar uluslar topluluğuna yeniden buyur edildiler. Türkler ise, 21'inci yüzyılın başında bile, *Wellington House* yaymacasına hâlâ yanıt vermek zorundalar.

Almanların küçük bir Belçikalı kızın iki elini bileklerinden doğradıkları yalanı tüm Batı toplumlarını kavurdu geçti - bu süreç içinde elleri kesilen çocuk sayısı yüzlere vararak. Küçük Alf'in dilini neşterlediklerine ilişkin bilginin bir posta pulunun altına gizlice yerleştirildiği eksenindeki martaval da görkemli Manchester Katedrali kürsülerinden uçurulan pandispanya gazetesi balonlarındandı. Kimi zaman genç hemşire hanımların ellerinin de aynı biçimde biçilmiş olduğu söylenceye ekleniyor, elsiz insan çizimleri birkaç gazetenin baş sayfalarında boy veriyordu. Müslüman Türklerin Hıristiyan kadınları boğazladıkları ve bebekleri uzun süngülerine geçirip havaya kaldırdıklarını gösteren (kuşkusuz İsa'ya inancı-bütün) Avrupalı resim ustalarının düşsel el çizimleri ise 1890'lardan bu yana misyonerlerin kitaplarında bile yayınlanıyordu. Tüm bu duyuruların ilk kaynağı arandığında, söylenti Gayya kuyusunun başında "adamın biri Katolik Derneği görevlisine demiş ki..." biçiminde bir ses duyuluyordu.[38] Dahası var: gene söylenceye göre, kimi düşman askerlerinin kopardıkları elleri oturup bir güzel yediklerini "görenler" de bulunuyormuş! Ne var ki, savaşta kim oldukları bilinmeyen sözde tanıkların böyle şeyleri üstelik "gördükleri" sık işitilenlerdendir. Denildiğine göre elleri kesilen bebeğin heykeli dikilmiştir ama kesme martavalının kanıtı bunca yıldır orta-

da hâlâ yok.

Yalnız Almanları ele alacak olursak, düşmanın durmadan kadınlara saldırıları, çarmıha germeler ve karada ve denizde akla gelmez türden insanlık-dışı davranış iddiaları sarsıcı acımasızlık dizelgesine alınamayacak denli çoktur. *Wellington House*'un yaymak istediği her kitap ve öykünün henüz basılmamış metni önce **Zenda Tutsağı** adlı sevilgen romanın yazarı Anthony Hope Hawkins'in önüne getirilip konuyordu. Cinsel saldırıya uğramış, ardından göğüsleri gûya kesilmiş Grace Hume adlı genç bir İngiliz hemşiresinin iç karartan bu öyküsünü kızkardeşi Kate Hume'un uydurduğu bir süre sonra ikincisinin kendi açıklamalarıyla ortaya çıktı. Ama kızkardeşin gazetelere yolladığı mektuplar düşmanı adamakıllı karalamak için yeterli olmuştu.[39] Hemşire Edith Cavell de kendi bağlaşıklarının askerlerini Hollânda sınırından kaçırmaya yardımcı olduğunu kabul edip suçlu olduğunu söylediğinden ölüm cezasına çarptırılınca, adı öne çıkan bir kahraman basamağına ulaştı. Düşman Britanya safından birini çarmıha germekle de suçlandı. Ama zaman geldi bu kahraman da genç bir kız, daha usturuplusu bir Amerikalı, hattâ Kanadalı bir asker oldu. Çok kimse düşmanın önüne geleni çarmıha gerdiğine inanıyordu. Bazen, çarmıha gerilenlerin adları da geçiyorsa da, anılan birliklerde bu adda asker bulunmuyordu.

Britanya deniz kuvvetleri komutanlığının, içinde savaş tutsaklarının bulunduğu denizaltıları Almanların patlatıp batırdıklarına, böyle bir olayı onayladıklarına ya da her hangi bir biçimde bağlantılı olduklarına ilişkin bir bilgileri yoksa da, bunun ballandırılmış öyküsü gazete sayfalarını doldurdu.[40] Kuşku yok ki, deniz[41] ve hava[42] kurallarını çiğneyip geçen de ancak Britanya'nın düşmanı olabilirdi! Britanya Almanya'yı denizaltı savaşından ötürü korsanlık ve cinayetle suçluyordu. Ancak, denizaltılardan atılacak torpillerle serpilecek mayınların yeni caydırıcı silâhlar olduklarını ilk açıklayan da Britanyalılardı.[43] Benzer biçimde, Alman kentlerini havadan ilk bombalayanlar da onlardı. Zehirli gazın kullanımı düşüncesine

ilk eğilim gösterenler de gene Britanyalılardı. Yaygın söylencenin tam karşıtı olarak, Almanlar maden ocaklarının kapaklarını hiç kapamamışlar ve aşağıdaki madencileri havasızlıktan boğmaya hiç yeltenmemişlerdi.

Daha da korkuncu, **The Times** da dahil olmak üzere, birçok Britanya gazetesi Almanların bir "ceset fabrikası" işlettiklerini ve şehitlerin yağlarından sıvı, kemiklerinden pudra yaptıklarını yazdılar.[44] Britanya Hükûmeti bunun da katmerli yalan olduğunu biliyordu, ama yayılıp dolaşmasına propaganda amacıyla yardımcı oldu. Öte yandan, savaş alanlarından ölmüş atları toplayıp kaynattıkları yerler vardı ama bunlar insan cesetleri değildi ki! İşin içine askeri sokup sözün dolaşmasına izin verince düşmana karşı duygular çok gergin evreye vardı. Birçok genç adam soluğu askerlik şubelerinde aldılar.

Britanya basını düşmanın karşı taraf askerlerinin yüzüne kobra yılanının döğmesini yaptıklarını da yazdı. Ne var ki, başka başka gazeteler aynı kişinin yanağındaki bir resimde boydan boya bir yılanı gösteriyor, ötekinde ise gene aynı yanakta kobranın yalnız başını basmış oluyordu. Zaten ilk başında uydurulmuş bir haber, bir yerden ötekine dolaşırken, elde olmayarak da değişiyor, tanınmaz biçime giriyor ve en sonunda üzünçlü oranlara ulaşıyordu. Örneğin, bir gazeteye göre, Belçika kenti Antwerp düşmana düşecek olursa, Almanya'daki kilise çanları çalmağa başlayacaktı. Başka bir gazete papazların bu buyruğa uymak zorunda olduklarını yazdı. Bir ötekisi boyun eğmeyen Belçikalı din adamlarının uzaklaştırıldıklarını bildirdi. Gene bir başkası baş kaldıranların ağır işe koşulduklarını yaydı. Bir başkasına kalırsa, asılmışlardı.[45] Gerçekte, bunların hiçbiri olmadı. Louvain Kütüphanesinde sanat yapıtlarını ateşe attığı söylenen Alman askerleri böyle bir şey yapmadıktan başka, o yapıtları yangından kurtarmışlardı da.

"Fotoğraflar yalan söylemez!" derler. Başta Britanya, ama o kümenin tüm bağlaşıkları fotoğraf sahtekârlığını neredeyse bir endüstri konumuna getirdiler. Polonya'da Alman cinayetlerinin

fotoğrafları diye yayınlananlar gerçekte Britanya'nın yandaşı Çarlık Rusyasının 1905 yılındaki Yahudi kıyımıydı. Yere düşmüş bir Rus askerini soyuyormuş diye gösterilen Alman, yaralı ya da ölmüş silâh arkadaşının üstünde eğilmişti; o kadar.[46] Üç Alman atlısı da Varşova'da kucaklarını "altın ve gümüş"le doldurmamışlardı; ellerindeki yıllar önce Almanya'daki yarışlarda kazandıkları kupalardı. Bir Fransız dergisinde "Almanlar geri çekiliyor" diye yayınlanan fotoğraf da onların Belçika'ya uygun-adım girişlerini gösteriyordu. Britanya basınında Alman işçilerini vesikalı gıda ürünlerini almak için uzun kuyruktaymış gibi gösteren fotoğraf gerçekte yiyecek dağıtımını bekleyen Rus ve Fransız savaş tutsaklarıydı.

Propaganda hem aşağılık duyguları, hem de soylu içgüdüleri kolayca uyandırıyordu. Yığınlar özellikle kıyım öykülerinin peşindeydiler. Ne denli inanılmazsa, o ölçüde soruşturmadan yutuyorlardı. Bunun bir utandırıcı sonucu da Alman ve Avusturya kökenli ama Britanya yurttaşı olmuş kişilerin bir tanımıyla dünyanın "en eski demokrasisi" olan bu ülkede saldırıya uğramalarıydı. Dükkânları yıkılmış ve yağma edilmişti. Saldıranlar iş yerlerinin içindekileri aralarında bölüşüp sahiplerini taşa tuttular. Londra borsası, Alman doğmuş olanları, Britanya yurttaşlığına sonra kabul edilmiş olsalar da, kendi içinden çıkarıp attı. En iyi giysilerini üstlerine geçirmiş olan yüzlerce Britanyalı da, halkın alkışları arasında, Parlâmentoya doğru yürüyerek tüm yabancıların göz altına alınmalarını istediler. Merkezî Güçler'den olanlar, yani Alman, Avusturyalı, Osmanlı ve Bulgarlar klüplerden ve iş çevrelerinden çıkarıldılar.[47]

---

23. Beaverbrook, **op. cit.**, s.303.
24. **Report of the Committee on Alleged German Outrages**, London, 1915.
25. Peter Buitenhuis, **The Great War of Words: British, American and Canadian Propaganda and Fiction, 1914-1933**, Vancouver, University of British Columbia Press, 1987, s. 27. Sonraki dipnotuna da bakın.
26. H.C. Peterson, **Propaganda for War: the Campaign against American**

Neutrality, 1914-1917, Norman, University of Oklahoma Press, 1935; J.D. Squires, **British Propaganda at Home and in the United States from 1914 to 1917**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1935. Amerikan gazetecilerinin oynadıkları rol için: Emmet Crozier, **American Reporters on the Western Front, 1914-1918**, New York, Oxford University Press, 1959. Kimi Amerikalı yazarlardaki kanıya göre de, kelimelerin savaşın kazanılmasında büyük ağırlığı olmuştu: James R. Mock ve Cedric Larson, **Words That Won the War: the Story of the Committee for Public Information**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1939.

27. Bu Rusça sözcüğün karşılığı: yıkım. Genelde azınlıklara ve mallarına kitlesel saldırı anlamına gelen bu söz 19'uncu yüzyılın sonları ve 20'nci yüzyılın başlarında (1917 Bolşevik Devrimi'ne değin) Yahudilere karşı şiddet olaylarını anlatır duruma gelmiştir.
28. Hem Siyonizme ilişkin A.B.D. yakınlığına, hem de bu çerçevedeki Britanya imparatorluk çıkarlarına doğru tanı konulmalıdır: Norman Howard, "The Balfour Declaration in American Foreign Policy," **Middle East Forum**, 38/9 (Aralık 1962), s. 25-31; Mayir Vereté, "The Balfour Declaration and Its Makers," **Middle Eastern Studies**, 6/1 (1970), s. 48-76.
29. Avam Kamarası'nda 7 Ağustos 1918 tarihli konuşmalar.
30. Örneğin: Winston S. Churchill, **The World Crisis**, C. I, London, T. Butterworth, 1923-31; New York, Scribner's Sons, 1923-29, s. 115.
31. Sırp yönetiminin bu kan dökümünü önceden bilip bilmediğine ilişkin çok şey yazıldı. Ferdinand'ın Saraybosna'ya (Osmanlıların ünlü 1389 Kosova zaferinin yıldönümüne rastlayan) Sırp ulusal bayramında gelmesinin Belgrat'ta halkı coşturduğunu kestirmek zor değil. Sırbistan Hükûmetinin olaydaki sorumluluğu hiç açıklanmamışsa da, gerçek suçun kimde olduğunu araştırma gereğini duyan da yoktu. Avusturya-Macaristan sınırları içinde Sırp-karşıtı gösteriler başını alıp yürürken, Belgrat sokaklarında erkekler birbiriyle kucaklaşıyor ve sevinçten göz yaşları döküyorlardı. Sırp basını da veliahtı öldüreni Avusturya buyurganlığının bir kurbanı gibi sunuyordu. A.J. P. Taylor, **The Struggle for Mastery in Europe: 1848-1918**, Oxford, Clarendon Press, 1954, s. 520.
32. Francis Nielson, **Duty to Civilization**, New York, B.W. Huebsch, Inc., 1923, s. 94.

33. Karşılaştır: **The Times**, London, 5 Ağustos 1914 ve **Manchester Guardian**, 27 Ocak 1925.
34. Great Britain, Government Committee on Treatment by the Enemy of British Prisoners of War, **The Horrors of Wittenberg**, London, C.A. Pearson, Ltd., 1916.
25. **Microbe Culture at Bucharest: Discoveries at the German Legation**, London, Hodder ve Stoughton, 1917.
36. Frank Weston, **The Black Slaves of Prussia**, Boston, Houghton Mifflin, 1918.
37. Thomas G. Masaryk, **Austrian Terrorism in Bohemia**, London, The Czech National Alliance in Great Britain, 1916.
38. **The Times**, 27 Ağustos 1914.
39. **Ibid.**, 29 ve 30 Aralık 1914.
40. Örneğin: **Daily Mail**, 12 Temmuz 1918.
41. Archibald Hurd, **Murder at Sea**, London, T.F. Unwin, 1916.
42. Archibald Hurt, **Submarines and Zeppelins in Warfare and Outrage**, London, Sir J. Causton and Sons, 1916.
43. Ponsonby, a.g.y., s. 24.
44. Masterman bu konuda şu kitapçığı çıkardı: **A Corpse-Conversion Factory**, London, 1917. Yeni bası: Arthur Pınsonby, "The Corpse Factory," **Journal for Historical Review**, ½ (Yaz 1980), s. 121 ve d.
45. Ponsonby, a.g.y., s. 161.
46. Yayınlanan bu resim "uçup gelen bir kurşunla" vurulan arkadaşının "kendinden bir parça gibi ayağının dibine düşüşünü" anlatan şu ünlü Alman dizelerini ve şarkısını akla getiriyor: *"Ich hatt einen Kameraden/Einen bessern findst du nitt...Eine Kugel kam geflogen/Gilt's mir oder gilt es dir? Ihn hat es weggerissen/Er liegt mir von den Füssen/Als waer's ein Stück von mir..."*
47. Cate Haste, **Keep the Home Fires Burning: Propaganda in the First World War**, London, Penguin Books-Allen Lane, 1977, s. 126-127.

V. Britanya'nın Bağlaşıkları

Kimi Britanya bağlaşıkları kendi yaymaca örgütlerini oluşturdular; geri kalanı Britanya'nın yaptıklarından yararlandı. Örneğin, Amerikalılar İngilizlerin ortaya döktüklerini ele aldılar, onları geliştirip yaydılar.[48] A.B.D.'nde George Creel diye biri Londra'da Masterman ya da Lord Northcliffe'in benzeriydi. Zaman geldi Amerikalılar ortak savaşıma kendi katkılarını da yaptılar - **Büyükelçi Morgenthau'un Öyküsü** adlı kitap örneğinde görüldüğü gibi.[49]

İngiliz Cunard ortaklığına ait *Lusitania* adlı geminin İrlânda kıyılarının açıklarında (7 Mayıs 1917'de) torpillenmesi Amerikan kamu oyunu da anlaşılır biçimde öfkelendirdi. Yaşamını yitiren 1.198 kişiden 128'i Amerikan yurttaşıydı.[50] Almanlar Amerikalıları bu gemiden uzak durmaları konusunda uyarmışlardı da. Yolcudan başka silâh da taşıyıp taşımadığı kesin olarak bilinmiyor.[51] Gerçek ne olursa olsun, Almanlar kendi denizaltılarından atılan torpilin neden olduğu acıklı olayı "kutlamak" gibi bir gösteriye kapıl-

madılar. Kayzer'in sarayının önünde halk yığınlarının coşkusunu gösteren fotoğraf[52] 13 Temmuz 1914'de, yani savaştan önce çekilmiş, ama sanki bu olayla bağlantılıymış gibi üç yıl sonra kullanılmıştı. Amerikan kamu oyu daha çok elleri kesilen bebeklere, cinsel saldırıya uğrayan rahibelere ve zehirli şekerlere ilişkin öykülerin etkisi altında kalıyor, bu hunharlıkların tümünü kuşkusuz düşmanın yaptığını düşünüyordu. Sürekli olarak bilet satışından dönecek kârı göz önünde tutan Hollywood böylesine biçilmiş kaftan fırsatları kaçıramazdı. Örneğin, olayın tıpatıp yorumu diye bu İngiliz yolcu gemisinin batışına ilişkin film sınırsız bir saptırmadan başka bir şey değildi.

Meksika'daki devrimci boğuşmayı (1913-14) yakından izlemiş olan ama **Dünyayı Sarsan On Gün** adlı kitabında 1917 Bolşevik Devrimi'ni anlatışıyla daha iyi bilinen Amerikalı gazeteci John Reed (1887-1920) Birinci Dünya Savaşında da savaş bildirmenliğini üstlenmiş, bu olayı "tüccarların çatışması" diye nitelemişti. Kanlı boğazlaşmalar başlayınca, özellikle Britanya propagandasını olduğu gibi yutup düşmanları karalayan ve bağlaşık askerlerin başının üzerlerinde neredeyse İsa'nınki gibi nurdan birer hâle gören Amerikan askerlerini ele aldı.[53] Reed **The Metropolitan Review** adlı süreli yayını temsilen hemen Avrupa'ya gitti ve kişiliklerini ya da ulusal niteliklerini yitirip bu "delicesine vuruşma özgürlüğünde" birbirine benzediklerini gözlemledi. Yazdıklarının çoğu yayınlanmadı. Avrupa'da "Meksika devrimindeki kendiliğinden olma durumundan, ülkücülükten hiçbir şey" bulamadı. Şöyle diyordu: "Demokrasi ve özgürlük sözcükleri sizi aldatmasın...Bu, militarizme karşı bir Haçlı seferi değil, savaş vurgununu bölüşme girişimidir. Bu bizim savaşımız olamaz." Alman askerleri ve Britanya'nın yanında yer alan birlikler çevrelerindeki insanlık-dışı kıyımdan etkilenmişe pek benzemiyorlardı. Reed Amerikan basınını dolduran ama gerçeği yansıtmayan türden yazılar kaleme alıp göndermeğe yanaşmıyordu.[54] Yolladıklarını basmayan yazı işleri yöneticileri onda aradıklarını bulamayıp düş kırıklığına

uğramışlardı ama, bu kez Doğu Avrupa'ya ikinci gezisinde saptadıkları kitap biçiminde de çıktı.[55] Bu arada, "her zamankinden daha durgun ve güvenli"[56] dediği Osmanlı başkenti İstanbul'a da uğradı. Görüştüğü Harbiye Nazırı Enver Paşa ona Gelibolu cephesine gitmeyi önermişti.

Düşmanı kapkara göstermeğe Amerika'nın katkısı 1916'ya değin Osmanlı başkentinde A.B.D. Büyükelçiliği yapmış olan Henry Morgenthau'un imzasını taşıyan bir kitaptır.[57] New York'da bir emlâkçı olan Morgenthau'un İstanbul'a atanması Beyaz Saray'a yeni giren Başkan Wilson'un kendini seçim sırasında desteklemiş olan bu kişiye verdiği siyasal bir armağandı. Yerli dillerin hiç birini, bu arada o günlerin diplomasi dili olan Fransızcayı da bilmeyen Morgenthau, Hagop S. Andonyan ve Arşag K. Şımavonyan adlı iki Ermeni çevirmen-danışmana bağımlı kalmıştı. Kendi aile üyelerine uzun mektupların yazılmasında bile onların çabalarından yararlandı. Türk ileri gelenleriyle konuşmalarına sürekli olarak onlar ya da onlardan biri eşlik etti ve çevirileri yaptılar -belki de diledikleri gibi. Morgenthau 1914'de Osmanlı Filistin'ine yaptığı bir gezide Lord Bryce'la da tanıştı. Bu ünlü İngilizin Amerikan Büyükelçisine 7 Ağustos 1915'de yazdığı bir mektupta *Wellington House* propaganda tasarılarında yararlanabilecekleri gereçleri ulaştırmasını istiyordu. Morgenthau, Alman papaz Dr. Johannes Lepsius ile birlikte, Britanyalı propagandacıların ana kaynağı durumuna geldi. Son sözü edilen Alman dinyayıcısının da (misyoner) bilgi kaynağı İstanbul'da yaşayan ve onlarla yakından işbirlikçi birkaç kişilik bir Ermeni topluluğuydu.

"Türkleri Avrupa'dan sürün!"[58] sözcüklerini gözden ırak tutulmaması gereken şamandıra feneri gibi yineleyip duran Morgenthau 1916 yılının başında Amerika'ya döndü. Başkan Wilson'a 26 Kasım 1917'de yazdığı bir mektupta "hükûmetin siyasetine bir zafer kazandırmak amacıyla", Alman ve Türk karşıtı bir kitap çıkartmak istediğini belirtti. Savaş günlerine özgü bir yaymaca olacağına göre, Başkan'ın hemen onayını aldı. İstanbul'a

atandığı daha ilk günlerde Andonyan ve Şımavonyan adlı iki Ermeni büyükelçilik görevlisinin yardımından sürekli olarak yararlanmağa başlamıştı. Anı defterinin yazımında da onlar yardım etmiş, telgrafların çekilmesinde desteğine koşmuş ve "Ermeni sorunu"nda da iki temel kaynak olmuşlardı. Yazılı ve sözlü çevirilerin hemen hemen tümü onların kaleminden ya da dudaklarından dökülmüştü. Emekliye ayrılan Büyükelçi Morgenthau, Şımavonyan'ı Amerikan başkenti Washington D.C.'ye götürmüş, ona orada A.B.D. Dışişleri Bakanlığı "Özel Danışmanı" işini de ayarlamıştı.

Ermeniler konusunda Morgenthau imzalı kitaba ve Bryce Yazanağına kaynak olan bilgi ya da gereç, söz konusu yer ister Osmanlı ister Amerikan başkenti olsun, bu iki Ermeni danışmanın elinden geçip gitmişti. Kitabın yazımında üçüncü bir katılımcı metnin yayımdan önce her sayfasını okuyarak eklemeler ya da çıkarmalar yapan ve görüşlerini bildiren A.B.D. Dışişleri Bakanı Robert Lansing'di. Yapılması gereken değişiklikleri metnin üstüne yazıp gösteriyordu. Ama Morgenthau'a yazdığı 2 Ekim 1918 tarihli bir mektupta adının kitapla bağlantılı olarak hiçbir yerde geçmemesi konusunda uyarmaktan da geri kalmadı. Gerçekte, ortaya çıkan kitap metni daha önce yazarlık dalında Pulitzer Ödülünü de kazanmış olan ve basının ünlü adı Burton J. Hendrick'in deneyimli elinden çıktı. Bu nedenledir ki, kârın yüzde 40'ı yaşamı boyunca ona ödenecekti.

Anlaşılan, kitabı yazmak için bir "kurul" oluşmuştu. İçinde Morgenthau'un kaç yıldır gözü ve kulağı olan iki Ermeni, Bakan Lansing ve gazeteci Hendrick vardı. Bu yayını ortak olarak yaptılar. Basılmış kitabın içinde, Enver ve Talât Paşaların ağızlarına, üstelik "tırnak içinde", sanki kendi kendilerini suçlamak istiyorlarmış gibi, birtakım sözler sıkıştırılıyordu. Böylesine hazırlanmış bu yayın içinde bu türlü alıntıları günümüzde hukuksal kanıtmış gibi kullanmak isteyenler var. Osmanlı ileri gelenlerinin ağızlarına sokulmak istenen bu sözler Ermenilerle o zamanki Amerikalıların

amaçlarının bir gereği olabilir ama, güvenilir belgeler olarak beş paralık değerleri yoktur. Kitabın hayalet yazarı gazeteci Hendrick ömründe görmediği Türk ileri gelenlerini baştanbaşa insanlık-dışı yaratıklar olarak çizmiştir. Kimi karşılıklı konuşmalar diye ileri sürülenlere Morgenthau'un anı defterinde bile gönderme yoktur. Kitabın ortak yazarları düpedüz uydurmaların yanıbaşmda, söylentileri seçerek alıp bunları üstelik Türk ileri gelenlerinin ağızlarına yamamışlar, tırnak işaretlerini eklemeyi de unutmamışlardır. Ama ortaya çıkan ürün, kitap biçimine daha getirilmeden, sürümü en yüksek günlük gazetelerde tam 2.630.256 adet basılıp satılmış oldu. Kitabın ilk baskısı da 22.234 nüshaydı. Bugün de, art arda basılageliyor. Bu yayını hazırlayanlar Holywood'un "Lusitania" filmini örnek alarak başarılı bir atılım daha tasarladılarsa da, Başkan Wilson bu konuda yaptıklarının artık yeter olduğunu söyleyerek film önerisini geri çevirdi.

Fransız Sarı Kitabı da sahteciliklerle doluydu. Britanyalılar yalanlarını, hiç değilse, kimi ilkelere uydurma çabası ya da görünümü içindeydiler. Kimi bağlaşıklarıysa, en ufak bir titizlik sergilemediler. Örneğin, Fransızlar okullara düşmanın "cinayetlerini" gösteren kartlar dağıttılar. Ama bu kartlar şöyle hazırlanıyordu. François Sokağında "Basın Evi" (*La Maison de la Presse*) diye bilinen beş katlı bir yapı vardı. Onun bodrumu ezilmiş kafataslarını, yuvalarından çıkarılmış gözleri, bilekten kesilmiş elleri, koparılmış dilleri, bombalanmış kiliseleri ve saldırıya uğramış gömütlükleri gösteren fotoğrafların kotarıldığı yer durumuna sokulmuştu. Bu resimler için çevreyi boyayacak kişiler meslekten uzman olarak Paris Operası'ndan getirilip işe koyuldular. Böylece, düşmanları da el birliğiyle olabildiğince karaya boyuyorlardı. Alman sömürge siyasetine yöneltilen eleştiriler o ölçülere vardı ki, yıllar sonra (29 Haziran 1926'da) Güney-Batı Afrika Kurulu Güney Afrika Birliği'nin Mavi Kitabını bir savaş aracı olarak suçlamak zorunda kaldı.[59] Uydurma bilgiye göre sanki 1853'de A.B.D. Başkanı Abraham Lincoln tarafından yazılmış

görünen, ama gerçekte savaş sırasında belge sahteciliğiyle piyasaya sürülen sözde bir "mektup" da doğu Adriyatik kıyılarıyla Korsika ve Malta Adalarını İtalya'ya veriyordu. Bu oyun da ortalıkta kandırma amacına yarayacak biçimde epeyi bir süre dolaştı durdu.

---

48. Zengin belgeli bir yayın: Stephen Vaughn, **Holding Fast the Inner Lines: Democracy, Nationalism, and the Committee for Public Information**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1980. Savaşla romanın ilişkisi üstüne: Stanley Cooperman, **World War I and the American Novel**, Baltimore, Maryland, Johns Hopkins Press, 1967.
49. Yeni baskılardan biri: Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, New Publishers, 1975.
50. Julius W. Pratt, **A History of the United States Foreign Policy**, 2. B., Englewood Cliff, N.J., Prentice-Hall, Inc., 1955, s. 271.
51. T.A. Bailey, "The Sinking of the Lusitania," **American Historical Review**, XLI (Ekim 1935), s. 54-73.
52. Ayrıca şurada da basıldı: **Le Monde Illustré**, 21 Ağustos 1915.
53. Charles A. Madison, **Critics and Crusaders: a Century of American Protest**, New York, Henry Holt and Co., 1946, s. 515.
54. Alıntılar şu kaynaktan: **Ibid.**, s. 516.
55. John Reed, **The War in Eastern Europe**, New York, Charles Scribner's Sons, 1916.
56. **Ibid.**, s. vii.
57. Bu kitabın eleştirisi için: Heath W. Lowry, **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, İstanbul, ISIS Press, 1990. Benim özetim için: Türkkaya Ataöv, "Morgenthau's Story," **Turkish Daily News**, Ankara, 2-3 Ekim 1990.
58. Henry Morgenthau, **All in a Life-Time**, Garden City, New Jersey, Doubleday, Page and Co., 1922, s. 337. Başkan Wilson'a A.B.D.'nin üstlenmesini istediği "üçlü bir manda" yönetimi önerdi. Onun sözleriyle, "biri Ermenistan'a, öteki Anadolu'ya, üçüncüsü de öteki iki bölgenin birer yöneticisiyle birlikte, baş yöneticinin oturacağı İstanbul'a uygulanacaktı." **Idem.**
59. **The Times**, 16 Mayıs 1927

VI. "Melek Hıristiyanlar" ve "Acımasız Düşman"

Birinci Dünya Savaşının küçük ulusların hakları uğruna yapıldığı yalanı yanlış sunumların belki de en büyüğüydü. Britanya ve onun yanındakiler bir yandan savaşı sürdürürken, öte yandan da, 'acımasız düşmana' karşı 'melek Hıristiyanlar'ın da yardımıyla, tüm suçu öbür yana atarak kendilerini haklılığın savunucusu gibi ortaya koydular. Gerçekte, kapsamı yönünden benzeri daha önce görülmemiş bu dalaşma zenginliklerini ve etkilerini genişletmek isteyen endüstrileşmiş ülkelerin uzun ve silâhlı hesaplaşmasıydı. Bittiğinde, daha önce açıklanan ereklerin tersine, kimi küçük ülkeler ya yeryüzünden silindi ya da daha güçlü komşularının baskısı altına girdiler. Savaşı kazanan emperyalist ülkelerin genişlemesi Osmanlı topraklarının içine ve yakınına da ulaşarak yeni sınırlara ulaştı.

Her iki kümede yer alan büyük devletlerin her biri savaşı yeryüzünü kendi yararına yeni baştan bölmeyi umut ederek başlatmıştı. Çatışmaların sona ermesini izleyen uluslararası toplantılar

savaşı kazananların kendi aralarında vurgunu paylaşma üstüne öfkeli tartışmaların sahnesi oldu. Anlaşmazlıklar yenilgiye uğratılmış ülkelerden alınmış topraklara el koyma ekseninde toplanıyordu. Özellikle Britanya önceden Almanlara ve Türklere ait olan toprakların önemli bölümünü ele geçirdi.

Osmanlı Türkleri Britanyalılar ve bağlaşıklarının Gelibolu, Sina, Filistin, Suriye, Basra, Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlar'da çarpıştıkları "acımasız düşman"lardandı. Türk Boğazları'nın güney bölümüne, her iki yanda ağır yitiklere neden olan, Britanya ve Fransız ortak deniz saldırısı tam bir başarısızlıkla ve saldıranların çekip gitmeleriyle sonuçlanmıştı. Britanya Mezopotamya'da da ciddî yenilgilerle karşılaştı. Batı cephesinde ise, Britanya ve Fransız askerî güçleri başlardaki dikkatedeğer Alman ilerlemeleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.

Türklerin durumu daha da kötüydü. Yakın geçmişte, Trablus (1911-12) ve iki Balkan Savaşı (1912-13) görmüşlerdi. Kendilerini şimdi de bir dünya savaşının ortasında bularak Balkanlar'dan Basra Körfezi'ne ve Kafkaslar'dan Sina Yarımadası'na değin birkaç cephede saldırılara dayanmağa çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunda yaşamın tüm altyapısı yıkımla karşı karşıyaydı. Çeşitli ırk, din ve etnik kökenden kişiler açlıktan ve hastalıktan ölüp gidiyorlardı. Tarlaların ekilip biçilmediği kırsal bölgelerde eşkiyalar ve çevreye korku salanlar kol gezmekteydi. Yüzlerce Yunanlı haydut çetesi İzmit ve dolaylarıyla Ege ve Akdeniz kıyılarında Türkleri öldürüyorlardı. Savaş bittiğinde, İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee ilk sözü edilen bölgeye gelerek Türklere karşı bu vahşi eylemleri gözlemledi, ayrıntılarıyla saptadı ve çekinmeden yayınladı.[60] Ermeni ve Yunan çeteleri Karadeniz kıyılarını soyup soğana çevirir ve Türkleri öldürürken, kimi Ermeni, Bulgar, Çerkez, Lâz, Romen, Sırp ve Türk soyguncuları da Anadolu'nun ve Trakya'nın geri kalanını haraca kesiyordu.

Bu gerçekleri Amerikan Amirali Mark Bristol'ün başını çektiği uluslararası bir kurul ve Maurice Gehri'nin başkanlığındaki

Uluslararası Kızıl Haç da saptadı. Bu konuya eğilen yabancı bilim adamları da aynı gerçekleri ayrıntılı biçimde aktardılar.[61] Kafkaslar'la Doğu Anadolu cephelerindeki Rus ve Doğu Akdeniz'in Adana bölgesinde Fransız subayları Rus ve Fransız ordularına alınmış Ermenilerle Ermeni gerillalarının Müslümanları öldürdüklerini ve mallarını yağmaladıklarını belirttiler. "Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Kurulu" adlı örgüt kendi yayınlarında 200.000 ya da daha fazla Ermeninin bağımsız birlikler olarak ya da bağlaşıklarının safında silâhla çarpıştıklarını açıkça yazdı.[62] Sözü edilen Ermeni güçleri küçük, zayıf, barışçı ya da korunmaya gereksinimi olan sivil bir küme hiç değildi. Ermenilerin Paris Barış Konferansındaki resmî temsilcileri bu ulusun "savaşın başından bu yana", uluslararası hukuk deyimiyle, "muharip" (*belligerents*), yani eli silâhlı katılımcı olduğunu belirten resmî belgeler ileri sürdüler. Ermeni birliklerine general rütbesiyle kumanda edenler yayınladıkları anı kitaplarında Britanya ve bağlaşıklarının bu zaferi Ermenilerin silâhlı çatışmaya eylemsel katkısına borçlu olduklarını bile savundular.

Wellington House ve Lord Bryce'a gelince, yanıltma onlar için savaşta başlı başına bir silâhtı. Örneğin, gizli anlaşmaların açıklanmamış olması skandal ölçülerine varmıştı. Britanya yöneticileri düşmanlarından toprak koparıp alan, onları yandaşlarıyla paylaşan ve önce etki alanı yaratıp buraları sonra sömürge yönetimine sokan perde arkası oyunların varlığını hararetli biçimde ve insanın gözünün içine bakıp yalan söyleyerek yadsıdı durdu. Bunları kotaranlarm yadsıması ya da suskun durmasına karşın, Osmanlı başkenti de (kâğıt üstünde) Çarlık Rusyasına peşkeş çekilmişti. Britanya yalnız düşmanın eleştirilmesini kolaylaştıran öykü, söylenti ya da bilgileri toplamağa, yayımlamağa ve yaymağa odaklanmıştı. İnsan kökenli tanıklığın olaysız durumlarda bile dikkatle değerlendirilmesi gerçeği kafalara tokmak gibi vurması gerekirken, Alman ve Türk karşıtı aşırı duygusallık ve ön yargının kol gezdiği ortamda çok daha fazla dikkatli davranmak gerekmez miydi? Ne

var ki, *Wellington House* çevresi Alman, Türk ya da başkaları, savaşta düşman olsun da kim olursa olsun, tüm ulusları insanlığa karşıtlığın her türlüsüyle uluorta suçlamaktan geri durmadı. Bütün bu yaptıklarıyla Anadolu'da Türklerin, ve yalnız Türklerin, erkekleri öldürdükleri, kadınlara saldırdıkları, çocukları süngüledikleri ve tapınakları soydukları imgesini yarattılar. Bu çarpık ve yanlış görüntüler Batı halklarının kafalarının içine girip oturdu.

Türkler ve Ermenilerle ilgili olayların Britanya süzgeçinden geçmiş biçimi sıkıdenetime takılmış, yeniden yazılmış, gerçekle bağlantısı kopuk biçimde değiştirilmiş ya da düpedüz uydurulmuştu. Halk deyimiyle, "işkembeden" uydurulanlar bile resmî damgayla ödüllendirilince sanki bir geçerlilik kazanıyordu. Elden ele dolaşan öykülerin bir de kaynağı gizli tutulduğunda, yanıltma işi daha da kolaylaşmaktaydı. Zaferin erken geleceği düşleri her gün biraz daha suya düştükçe, yaymacanın önemi arttıkça arttı. Batı ve Gelibolu cephelerinde ağır Britanya yitikleri, askere gönüllü başvuruların azlığı gerçeğiyle birleşince, yayın biçimindeki ruhbilimsel silâhı, nasıl kullanılırsa kullanılsın, savaşın bir "gereksinimi" durumuna getirdi. Deniz Kuvvetleri çatısı altında ve Douglas Brownrigg'in başkanlığında, gelen bilgilerin kimini hasıraltı edecek ek bir sıkıdenetim bölümü daha açıldı. Su üstünde kalabilen Britanya ve Fransız savaş gemileri Gelibolu sularından çekilip gitmek dışında çıkar yol bulamayınca, Amirallik Birinci Lordu Winston S. Churchill bu konuda sansür işini tek başına ele aldı. Britanya askerî görevlilerinin Türk askerlerinin davranışlarını öven mektuplarının yayınlanmasını da engelleyen bu tür kuruluşlardı. Gerçek Londra'dakileri rahatsız ediyordu ama Gelibolu'daki yabancı askerler Türklerdeki olumlu nitelikleri yerinde görüp değerlendirdiler. Bunların yerine karabasan karışımı düşe yakışan öyküler uydurulup yayıldı, giderek birkaçından filmler bile yapıldı.[63]

Kuzey İrlânda'da yerli halka ait olan toprağa karşıdaki adadan gelen İngilizler çoktan el koymuş ve kendi aralarında bölüşmüşler-

di. Britanya Hindistan'da ve Mısır'dan Umut Burnu'na değin Afrika'da yöneten sömürgeci devletti. Gün geçtikçe işgâl gücü olarak göze çarpan İngiliz birlikleri tüm bu yerlerde ve okyanuslardaki kimi adalarla Lâtin Amerika'nın belirli noktalarında dehşet saçıyorlardı. Britanya, bu durumuyla, küçük ulusların koruyucusu yaftasını hak etmiş olmaktan çok uzaktı. Üstelik, savaş bağlaşıklarından biri olan Çarlık Rusyası, "yıkım" anlamına gelen ama Yahudilere karşı saldırılar için kullanılan *pogrom* etiketli olaylarla kötü bir üne sahipti. Çar İkinci Aleksander'in (1881'de) öldürülmesinden sonra, bu cinayetten Yahudileri sorumlu tutan dedikodular yayılınca halk kalabalıkları bu azınlığa saldırıp kan akıtmış ve mallarını kırıp dökmüştü. Ermeni sorunu dünya kamu oyunun ilgisini başka bir yöne çekip İngilizlerin ve yandaşlarının yaptıklarını unutturmak gibi bir işe de yarayacaktı.

Toplumcu-eğilimli devrimciler ve öteki aşırıların gitgide artan vuruşkanlığından ötürü gözleri korkmuş tutucu Çarlık yönetimleri Yahudi-karşıtı siyasetin (1881-1917) en azından destekçisi gibi görünerek birbirini izleyen *pogrom* eylemlerine bir ölçüde "yasallık" kazandırdılar. Bu türlü tavırlar Britanya ve yandaşlarının görüntüsünü bozduğundan Londra'daki yöneticileri Ermeni sorununu daha öne çıkarmaya itti. Bu eylem dünya savaşında en önemli üç bağlaşıktan biri olan Rusya'nın hoşgörüsüzlüğü gerçeğini perdelemeğe de yardımcı olacaktı.

Çarlığın devrimci baskıya bir tepki sonucu Rus olmayan topluluklara daha önceleri verdiği ödünleri sonra gene geri aldığını bu bağlamda anımsamakta yarar var. Birinci Dünya Savaşından hemen önce bile, Rus bürokratları Çarlık yönetimi altındaki birçok Polonya bölgesinde sayı yönünden aşırı derecede kalabalıktılar. Bu temsil çarpıklığı Polonyalılardan çok Yahudilere karşı işliyordu. Yahudilerin durumu her zamanki gibi kötüydü. Ukraynalılar Üçüncü ve Dördüncü *Duma*'da (Meclis'te) temsil edilmemişlerdi. Resmî Rus siyaseti Baltık halklarına karşı da daha sertleşiyordu. Ama Rusya'daki durumla çelişili bir biçimde, Osmanlı İmparator-

luğunda Müslüman ve Türk olmayan halklar, Ermeniler de dahil olmak üzere, "Meclis-i Mebusan" diye bilinen parlâmentoda 1876'da ve 1908'de temsil edilmişlerdi. Balkan Savaşlarının kötü yıllarında bile (1913) Gabriel Nuradungyan adlı bir Osmanlı Ermenisi Hariciye Nazırlığı, günümüz deyimiyle Dışişleri Bakanlığı yapmıştı.

Kafkaslar'daki Rus siyaseti ise, tüm ulusalcı akımlara karşı geleneksel olarak düşmanlık içindeydi. Rusya o bölgede yalnız Ermenileri Türklere karşı yararlı bir silâh olarak görüyordu. Çarlık yetkilileri "Panislâmizm" denen bir akımdan ötürü de telâş içindeydiler. Osmanlı toplumunda Müslüman Arap, Arnavut ve Kürtlerin bulunmasının yanında, Kafkaslar'dan Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskısından kaçan kimi Türk, ama tümü Kafkaslı Müslüman halklar Anadolu'ya sığınmışlardı. Ayrıca, Çarlık Rus İmparatorluğu içinde kalabalık çeşitli Türkî halklar vardı.

Londra'dakiler Osmanlı Ermenilerine ilişkin olarak 684 sayfalık bir kitabı bu koşullarda yayınladılar.[64] Bazen "Bryce Yazanağı" da denen bu yayının başında İngiliz lordunun imzasıyla çıkan kısa (8 sayfalık) bir Önsöz ve editörün (Arnold J. Toynbee) daha da kısa (6 sayfalık) bir Muhtırası var. İkinci sözü edilen birçok misyonerin ve Ermeninin kendilerine bilgiler verdiklerini ve Ermenice yazılmış olanların çevirisinde Garabed H. Paelian adlı bir Ermeniden yararlandığını belirtiyor. Editör Toynbee daha sonra yayınlanan kitaplarının birinde şunları yazmıştır: "Türk Hükûmetinin Ermeniler konusundaki tutumu üstüne tüm belgeleri sonra savaş propagandası olarak basılan ve yayılan bir 'Mavi Kitap' biçiminde toplamak için Majestelerinin Hükûmetince görevlendirilmiştim."[65]

Önsözle Muhtırayı "belge" diye değerlendirdikleri 150 parça izlemektedir. Tümü kabataslak şöyle bir sınıflamaya ayrılabilir: 29'u basılmış Ermeni gazetelerinden doğrudan çeviri haber, makale ya da mektup ve benzeri,[66] 18'i tek tek Ermenilerden kişisel değerlendirmeler, 22'si Hıristiyan dinyayıcılarının yolladıkları ve 53'ü Ermeni ve Suriye Yardım Amerikan Komitesi'nin aktardıkları.

Lord Bryce'a göre, geri kalanı "İsviçreli görgülü bir çelebi (centilmen)", iki Hollândalı hemşire, Bükreş'te "iyi haber alan bir kaynak" ya da bir gezgin gibi "yansız ya da savaşan ülkelerden... Son derece güvene değer yan tutmayan tanıklar"dı. O sırada Dışişleri Bakanı olan Viskont Edward Grey'e yazdığı (1 Temmuz 1916 tarihli) mektupta "Amerika'ya göçmüş olan Hıristiyan dostlara da" yazdığını belirtiyordu. Yansız ülke diyerek altını çizip durduğu "İsviçre'ye de...benzer önerilerde" bulunmuştu. İsviçre o zaman (ve şimdi de) hukuken yansızdı ama yurttaşlarının kaçına, hele o günkü koşullarda, yan tutmayan demek doğru olabilirdi. Ulusal ve kişisel deneyim birikimi, dinsel inançlar, başka düşüncelere yer verme olanaklarının çıkmayışı, özel uzmanlık gerektiren tarih belgelerini incelemek için "olmazsa olmaz" denebilecek eğitimden yoksun kalma, kişinin ruhsal yapısı ve savaşın olağanüstü dramı, tüm bu nedenler tavır ve davranışı etkileyen ögelerdi.

Lord Bryce "gerçeklere ışık tutacak hiçbir şey inceleme dışında bırakılmamıştır" gibi şaşırtıcı bir açıklamayı ekleyecek denli uç bir noktada duruyorsa da, apaçık gerçek şuydu ki, öteki tarafın belgeleri göz önünde hiç ama hiç tutulmamıştı. Kendi inançlarını destekleyen iki Alman kaynağını da bu seçkiye eklemişse de, Ermenilerin 150.000 Müslümana kıydıklarını yazan başka bir Alman kaynağına yer vermemişti.[67] Aynı derecede önemli olarak, Ermeni nüfusunun yer değiştirmesinin ilk nedeninin, bu değiştirmenin dışında tutulan Ermenilerin ya da onların güvenlikleri için verilen açık ve yazılı buyrukların hiçbirinin sözünü etmemişti.

Düşmana yayın yoluyla da savaş açmak için kurulmuş olan *Wellington House*'un bastıklarının en az 37'si Türklerde gelişigüzel odaklaşan kitapçıklar ya da risalelerdi. Tümü Türkleri Hıristiyan dünyasının kimi parçalarına karşı tiksintiyle dolu ve onları boyunduruk altında tutan acımanın tozanından payını almamış Müslüman kalabalığı olarak tanıtıyordu. Türklerin Ermenilerle olan ilişkilerinin aynı değerlendirme süzgeçinden geçmesine şaşmamalı. Sırası gelmişken ekleyebilirim ki, bu suçlamaların bir

karşıtı olarak, kişiyi o tarihlerde -ve belki şimdi de- pek az nefret örneği Ermenilerin Türklere karşı geliştiregeldikleri olumsuz iğrenme duygularını aşabilirdi. Ama Britanya yaymacası savaşta yalnız kendilerinin zaferinin Ermeniler için tek umut olduğunu söylüyordu. Daha da öte, Britanyalılara sorarsanız onların zaferi Müslümanların bile düşlerini süslemekteydi. Aynı görüşe bakılırsa, Britanya Ermeni, Arap, Kürt ya da Yahudi olsun, Türk olmayan herkesin koruyucusuydu. Özellikle Ermeniler yaymacanın yapmak istediğine en uyan topluluktu. Ermenilerin silâha hiç el sürmediklerini, ancak nasırlaşmış Türklerce gene de kıyıldıklarını art arda söylediler, yazdılar.

Gerçekte, Ermeniler üstüne ve kısaca "Mavi Kitap" diye bilinen yayın Atlantik'in her iki kıyısından doğmuş olan ve Türklere karşı düşmanlıktan düpedüz ırkçılık arasında mekik dokuyan ön yargılı benzer kavramları içermiş önceki yayınların kalıtı sayılabilir. Örneğin, Türkiye'de yıllarca kalmış bir Hıristiyan dinyayıcısıyla önde gelen bir Ermeni topluluğunun başkanının birlikte hazırlayıp imzaladıkları kocaman ama dar kafalı bir kitaptaki (okuyanı şaşkına çeviren) değerlendirmelerden aşağıdaki birkaç cümlelik alıntı Batılı halkların peşpeşe gelen kuşaklarını kuşkusuz etkilemiştir. Bu kaynak diyor ki:

"...Hıristiyan bir ulus için Müslüman buyurganlığına bağlı boyunduruğun altında kalmak gibi bir sövgü olamaz...Türk ilerlemeye neden bu denli karşıdır? İlerlemeğe dönük Ermenilerden neden bu denli şiddetle iğrenir? Çünkü, önce, Türktür; ve çünkü, ikinci olarak, Muhammedî'dir. *Türk en iyi insan ırkının* -Ermeniler gibi Hind-Avrupaî ya da Aryan ırkının- *bir üyesi değildir* [İtalikler İngilizce özgün metinde vardır.] Türk ırklar arasında ikinci en iyiden, Yahudiler ve Araplar gibi Semitik ırktan da, değildir. Moğol ırkının bir kolundan gelir ki, bu yüzden karmaşık düşünceleri ve uygarlığın yüksek biçimlerini özümleme yeteneği yoktur. Türk'ün kavrayışta aşağılığının, ne yazık ki, son derece alçak bir dinle bütünleşmesi onu bugün neyse o yapmış, yani yabanıldan daha

kötü duruma sokmuştur. İslâm'ın alçak konumuna ilişkin söylenecek çok şey var, ama ben yalnız *İslâm'ın ahlâk yasasının temelde ahlâksızlık olduğunu göstermekle yetineceğim.* [İtalikler İngilizce özgün metinde vardır.] Bir Müslüman ahlâksal bir yaratık olarak sürekli çocuk kalmağa yargılı kılınmıştır; kişiliği, irade gücü gelişmeden kalır ... Bunu Hıristiyanlığın ahlâk yasasıyla karşılaştırın ... Bu sağlıklı uygulama yol göstericiliğiyle [bir Hıristiyanın] ruhu erdem ve güç içinde büyür; ve irade gücü İsa gibi bir özyapıya bürünür ... Bir Müslümanm ruhsal çizgisi bunun tam tersidir. O arılık ya da ruhsal özgürlük peşinde değildir ... Ermeniler en eski uygar ... en barışçı ... en çalışkan ... en zeki ırklardan birinin temsilcileridir. İslâm'ın sövgüsü onu, Sultan'dan dönen dervişlere değin, peygamberi izleyen herkesin Hıristiyanlardan iğrenmeyi, onların Muhammed'i kabul etmeyen her birini öldürüp, soyup, mallarını yağma etmeyi, onlara saldırıp işkence etmeyi dinsel bir görev bilmeğe iter ... Bu Hıristiyan ırklar Doğu Avrupa'nın görkemi Constantinople o uğursuz yıl olan 1453'de Osmanlı Türklerine bir av gibi düştükten bu yana acılar içindedirler ... Hıristiyanlık 'Krallığın Geliyor' diye o evrensel duayı yinelerken, bunun anlamı İslâm'ın yıkılışıdır ... İsa'nın krallığı doğruluk krallığıdır ve onunla İslâmizm'in acımasız, şehvet düşkünü yabanıllığı arasında barış olamaz ... Türk kafese konması gereken vahşi bir hayvandır ... Bir Kürd'ün ya da bir Türk'ün ayağına tezliği, isteği ya da azgınlığını anlatmak için köpekler, çakallar, kaplanlar ve benzeri hayvanların adlarını, bir benzetme ya da yakıştırma amacıyla, kullanmak zorunda kalıyorsam, bu hayvanlardan özür dilerim. Yalnızca dilin fukaralığı bu kullanımı bağışlatabilir."[68]

Tarihin herhangi bir anında "biz" kavramı için bu ölçüde büyüklenme ve çalımlı tavır ve "ötekiler" için de tiksinme, düşmanlık ve kötü niyet bulmak güçtür. Yanyana yaşayıp gelişen ve birbirini etkileyen farklı ırklar ve dinler adına böylesine ters sözlerle pek az yüz yüze gelinir. Gene de, A.B.D. gibi -o zaman da şimdi de- ilerlemiş

bir ülkeden gelen Hıristiyan bir dinyayıcısı ve etkili bir Ermeni topluluğunun önderi, dünya 20'nci yüzyılın eşiğine ayak basıyor olduğu bir sırada, inanılmaz biçimde ön yargılı bu düşünceleri yaymlayabilmişlerdi. Üzücü gerçeğin bir yanı da bu türlü tanımlamalar kuraldışı olmaktan çok yerleşik bir tavırdı. Doktorluk da yapan başka bir Amerikan dinyayıcısı da Türklerin Ermeniler gibi birbirlerine yardım etme alışkanlıklarının olmadığını yazıyor. Ona kalırsa, bu durum iki topluluğun "Müslüman ve Hıristiyan olarak çelişisinden" ötürüdür.[69] Üzücü gerçek şu ki, bu türlü kılavuzluk ve korumanlık, kamunun beynini koşulların Osmanlı devletini çatışmanın Anglo-Sakson kökenlilerin karşısında yer almağa ittiği Birinci Dünya Savaşı patlamasından birkaç yıl önce biçimlendirmiştir. Ne Atlantik'in o zaman iki kıyısında yaşayanlar, ne de onların bugün 1915 olayları üstüne görüş bildiren torunları bu konuda sözüm-ona "eğitimlerini" belirleyen yetiştirmeden ya da beyin yıkamadan bütünüyle kurtulmuş sayılırlar.

Wellington House'un savaşın ikinci yılından başlayarak ortaya döktüğü ürünler yukarıdaki alıntıdan önemli ölçüde ayrımlı değildi. Zaten yerleşmiş olan çizgiyi daha da derinleştirdi, o kadar. Sanki "ak"la "kara"yı ayrı ayrı simgeleyen "biz" ve "onlar" arasında gene aşılmaz bir duvar vardı ve ne pahasına olursa olsun korunması isteniyordu.

Savaş koşulları kuşkusuz aynı doğrultuda ek eylemlere ve becerilere yol açtı. Örneğin, Britanyalılar Türk savaş tutsaklarını ne denli el üstünde tuttuklarına ilişkin birçok yayınlar yaptılar. Tutsakların kendilerine ne güzel davranıldıklarından ötürü her gün teşekkürler ettiklerinin altını çiziyorlardı. Bu yayınlar Türk hasta ve yaralılarına parasız bakılmasını övüyor, sunulan gıdaların iyi oluşunu hayırhahlıkla bağdaştırıyor ve tütün gibi dağıtılan gösterişli malların dizelgesini veriyordu. Silâhını teslim edecek Türk askerine bol bol boş zaman tanındığını eklemeyi unutmuyor, çalışmak isteyene de doyurucu ücret ödeneceğini söylüyordu. Bu açıklamaların altında basit ve yapay oldukları kanısını da uyandıran imza, adların ilk

harfleri, mühür, parmak izi ve benzeri işaretler de konarak yazılanlar sanki Türk askerlerince de onanmış oluyordu.

Kimi anlatımlar da bu silâhlı çatışmanın İslâmcı "cihad"[70] eleminin gerektirdiği özellikleri taşımadığında ısrarlıydı. Böylece, Türklerin gerçek çıkarlarının teslim olmada yattığına ilişkin sanki Hintli ve Mısırlı Müslümanlarca yazılmış kanısını uyandırma amaçlıydı. Britanyalılarm açıklamaları Türkleri sevdikleri ve onları Almanların sultasından kurtarmak için Osmanlı topraklarında bulunduklarını söylüyordu. Kimi yaymaca yayınlarında Alman ve Osmanlı bağlaşığı olan Bulgaristan'ın Avusturya'ya savaş açtığı gibi düpedüz palavralar da vardı.

Fotoğraflar Türkleri herkese açık ücretsiz pazardan meyva ya da sebze seçiyormuş, zevk içinde duş alıyormuş ya da müzik dinliyormuş gibi gösteriyordu. Britanyalıların elinde tutsak olmak sanki cennette sefa sürmek gibi bir şeydi. Öte yandan, Osmanlı tarafında bulunmak da cehennemde ömür tüketmekti. Bu yayınlar ve Mavi Kitap ortaya böyle bir çelişi koyma peşindeydi. Ancak, Lord Bryce bu toplamanın "tanıkları yemin ettiren ve şaşırtmaca sorular soran bir Adalet Mahkemesinde hukuk kanıtları olamayacağı"nın bilincindeydi. Ama şunu da ekliyordu: "Kıyım ve sınır dışına sürgün Constantinople'dan gelen buyruklarla yürütülmüştür... Temel gerçekler kıyımı yapanların kendilerinin evetlemeleriyle belirlenmiştir."

Çıplak gerçek şu ki, "sınır dışına sürmek" söz konusu olmadıktan başka, böyle bir evetleme ne o zaman vardı; ne de onun en ufak bir parçası bugün var. Üstelik, Britanyalılar savaştan sonra 144 Osmanlı ileri gelenini göz altına alıp Malta Taç Kolonisine götürdüklerinde, işgâl ettikleri Osmanlı başkentinde ve başka yerlerde belgelikleri dikkatle taramış olmalarına karşın, o tutsakları suçlayacak tek bir belge bile bulamamışlardı. Bu durumda, bu kişileri bırakmak zorunda kaldılar.[71] Tüm bu gerçekler bir yana, Lord Bryce Önsözüne şunları da eklemişti: "Böylesine suçlar Türk yöneticilerin kökleri çok geriye giden ve sık sık yinelenen siyase-

tidir." Şu sözleri de eklemiştir ki, günümüzün ruhbilim, insanbilim ve toplumbilim sıkıdüzeni onları son derece ön yargılı saymada duraksamaz: "Türk görevliler genelde kalpsiz ve nasırlaşmıştır... Müslüman yığını genelde acımasızdır."

Wellington House Berlin'de kendi hükûmetlerinin siyasetini eleştiren birkaç Almanın adlarını Britanya'nın yaptıklarını sanki doğrular gibi ön plâna nasıl çıkardıysa, kimi Ermeniler ve onların dostları, tartışmalı olaylarda Türklerin tek başlarına "suçlarını" göstermek için Osmanlı önderlerinin ağızlarına (bu arada sonradan Cumhurbaşkanı M. Kemâl Atatürk'e de) söylemediklerini yakıştırdılar. Britanya propagandacıları Hıristiyanlığı kötüleyip Tanrı'mn ölümünü ilân eden ve sonra da demokrasiyi sevmediği ve kahraman Üstün-insan (*Übermensch*) ülküsünü benimsediği için Adolf Hitler'in de beğendiği Friedrich Nietzsche (1844-1900) ile parlâmentonun denetiminden kurtulmuş sözdinletir yönetimi salık veren Heinrich von Treitschke (1834-1896) adlarını bir hayli kötüye kullandılar. Benzer biçimde, kimi Osmanlı ileri gelenlerine göndermelerle basılan, ama ya konuyla bağlantısız biçimde ya da doğrudan yalan olan sözcükler Türklere ilişkin olarak Batı toplumlarının bilinçlerinde diledikleri görüntüyü yaratabilmek için kötü amaçla kullanıldı.

Ayrıca, düşmana ilişkin her hangi bir değerlendirmeğe de izin yoktu. Önde gelen bir İngiliz gazetesinin şu açıklaması buraya alınabilir: "Yetkililer Türklerin askerlerimize cömertçe tavırlarına ilişkin bir sürü yazanağın ortaya çıkmasını engellemede an bile yitirmediler."[72] Mektuplardan ya da öteki belgelerden kendilerince "uygun düşmeyen" bölümler sürekli olarak çıkarılıp düşman yalnız kapkara biçime dönüştürülerek yayınlanıyordu. Almanlardan sık sık "Hunlar" diye söz ediliyor, Türklere de "acımasız ve nasırlaşmış" önadları uygun görülüyordu.

Yaymaca eylemindeki aldatmanın gerisindeki gerçek nedeni perdelemek için, *Wellington House* Alman askerî yetkililerinin suç işlemiş olanları zaman zaman cezalandırdıklarına ilişkin şuraya

buraya eklemeler de yapıyorlardı. Ama gerçek amaç bu ufak, tefek saptırmalarla sıvanacak türden değildi. Nitekim, Lord Bryce da, Mavi Kitap'daki Önsözünde, Türk yetkililerinin genelde "kalpsiz" olduklarını kesin biçimde ileri sürdükten sonra, buyrukları yerine geirmeğe karşı çıkan biraz daha nitelikte birilerinin bulunabileceğine ilişkin birkaç ekleme yaptı. Sözünü ettiği "buyruklardan" neyi amaçladığını hem o, hem de okuyucu kuşkusuz biliyorlardı. Ama gene de, "karşı çıkan kişinin bazen işine son verildiğini" söylemeyi de unutmadı. Müslümanları, hiç duraksamadan "acımasız kalabalıklar" diye tanımlamış, "arasıra da inançlı ve duyarlı" olanların bulunduğunu eklemişti. Kimin nereye oturtulacağı savaşta hangi yanda olduğuna göre değişiyordu. Romanya gibi kimi küçük uluslar bile Britanya yanında savaşa katılmadan önce alçak yabanıl çeteleri diye tanımlanmış, ama savaş ilânından hemen sonra değerli ve şerefli kardeşler olarak öne çıkartılmışlardı.

Britanya Hükûmetinin yaymaca ağı, içerde ve dış ülkelerde, o güne değin en geniş çalışma dönemini yaratarak gazeteciler, yazarlar, bilim dünyasından gelenler, sanatçılar ve ozanlara iş verdi ve onlardan yararlandı. Sıradan yurttaşı ve yabancıyı etkileyebilmek için yazın dünyası ünlülerinin ve benzeri başka tanınmış kişilerin desteğini aldı. Deneyimli bir üslûp ya da eğitim görmüş bir dokunuş değersiz bir suçlamaya yurtsever bir tad ya da insancıl bir ülkü katıyordu. Katkıların tümüne bakıldığında ortaya "hayvan" gibi bir Alman ve "kıyım" peşinde Türk imgesi çıkmaktaydı. Ne var ki, "Kayzer'i asm!" çarpıcı sözü Hollândalıları bu imparatoru teslim gereğine inandırmadı ve Malta'da içeri atılan Osmanlı ileri gelenleri muhakeme bile edilmeden salıverildiler. Öte yandan, savaş zararları karşılığı diye Versailles'da konan ödenceler Almanya'da Nazizmin ortaya çıkışını ve onu izleyen olaylar gibi çok kötü sonuçlar doğurdu. Cumhuriyetçi Türkiye ise, parasal borçlarını 1950'lerin ilk yıllarına değin ödedi durdu.

Savaş yılları Britanyasında pek az kişi yukarda tanımlanan ortak sinir tutsaklığına karşı direnebildi.[73] **Savaşa İlişkin Sağduyu**[74] adlı

kitabın yazarı George Bernard Shaw kanlı çatışmaların kirli gerçeğiyle hem insan hem mal savurganlığının gizlenmesine başından beri karşı çıkmıştı. "Prusyalı kurt ve Britanyalı kuzu sözlerini bırakın artık," diye yazdı. Ona kalırsa, kendi ülkesinin Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey Almanlardan farksız ve barışçı çözümü hiçe sayan bir 'İngiliz Junker'inden başka bir şey değildi ve savaş kişi özgürlüklerine ve demokratik sürece ciddi tehdit oluşturuyordu.[75]

Bernard Shaw ve daha az bilinen bir avuç kişi dışında, Britanyalı yazarlar hükûmetin tavrını genelde işin başında desteklediler. Ancak, onların coşkusu da ancak 1916 sonlarına değin sürdü. Silâhlı çatışma gitgide fazla yaşam, zaman ve paraya patlıyordu. Önceki destekçilerin çoğu Britanya önderliğinin savaşın askerî ve siyasal yanlarına ilişkin siyasetinden ötürü düş kırıklığına uğramışlardı. İçlerinden John Galsworthy gün geldi yaymaca uğruna kalem oynatmaktan caydı. Sir Arthur Conan Doyle ve H.G. Wells bu işte yakın gelecek için tehlikeler görmeğe başladılar. Savaş yıllarından önceki dönemde okuyucularında uyandırdıkları güveni sarsmaktan korkuyorlardı.

Ermeni sorununa gelince, zamanının önde gelen yazarlarından biri, C.E Dixon-Johnson, Türklere karşı hak tanır davranılması çağrısıyla sona eren dikkate değer kitap yayınlamış pek az sayıda kişilerden biriydi.[76] Kitabı, Önsöz'deki kendi sözleriyle, "Ermeni sorununun Batı dünyasında son zamanlarda baştanbaşa öylesine bıkmaz, usanmaz biçimde sunuluşundan başka türlü olup olmadığına kamunun karar vermesi için bir fırsat sunma" amacındaydı. Sonra da, Ermeniler ne denli zorluklarla karşılaşmışlarsa, sorumluluğun büyük ölçüde "ergeç karayıkıma gidecek ve uygulanamaz umutlarla kandırılan zavallı akılsızları öne itenlerde" olduğunu ekledi.

Osmanlı toplumundaki çalkantının nedenlerine eğilen Dixon-Johnson dirliği, düzenliği ilk bozan öge olarak "kimi Protestan ve öteki mezheplerden yabancı dinyayıcıların gelmelerini" gösteriyordu. Ona göre, ikinci öge 1878 Berlin Antlaşmasına "altı imzacı

devlete denetim ve karışma hakkı veren" maddelerdi. Bu maddeler "Ermenilerin kafalarına Osmanlı devletinden özel ayrıcalıklara hakları oldukları düşüncesini soktu ve bu da onları bir Ermeni krallığı kurma anlayışına itti." Yazar Rusya'da Nihilist akımın gelişmesinin oynadığı role de değindi. Kafkas Ermenilerinin karar yerlerini önce Tiflis'te kurarak "bir yurt satma eylemi içine girdiklerini" ve sonra da New York, Paris, Londra ve Cenevre'de bölümler açtıklarını yazdı. Türkler "Yunan Hetairia ve Bulgar Komitacılarının elinde çektikleri acılı deneyimlerden ötürü, gizli dernek ve kargaşa yuvalarının korkularını yaşamışlardı... Öncelerin millet-i sadıkası bu ön ada artık lâyık değildi ve Müslümanları kıyıma uğratmak için silâhlanıyor ve bunun hazırlığını yapıyordu..."

Yazar İngiltere'de Ermenilerden yana olan kuruluşların bu topluluğu "çürümüş görevlilerce baskı altında tutulan, alın teriyle biriktirdiklerinin çalındığı...Hıristiyan inancından olduklarından ötürü ikide-bir kurban edilen, yoksul, ince, namuslu, kimseye zarar vermeyen, saldırganlığı hiç olmayan, tarımsal bir halk" diye tanımladıklarını belirtir. "Küçük Asya'nın Türk" ve Ermeni Hıristiyanların da genelde ve Doğu Anadolu'da "azınlık" olduklarını gözlemledikten sonra, sözü başka bir Britanya yazarına bırakır: "Ermeniler Anadolu'ya sahip çıkacak olsalar, onların kuracağı yönetim bugünkünden çok daha kötü olur."

Dixon-Johnson Ermeni devrimcilerinin "kendi ırkdaşlarına kıymak için bir tepki yaratmak amacıyla" kendi dinlerinden olan kişilere bile bile saldırdıklarına ve sağa, sola bu nedenle bombalar savurduklarına ilişkin bilgilere de yer verdi. "Kıyım" konusu üstünde durarak şöyle diyordu: "İster 1876 Bulgaristan 'kıyımı', ister 1896'da Sassun çalkantıları, aynı yıl ama sonra Constantinople'da olanlar, ya da 1915'te Van gelişmeleri...Türkiye'de sözde kıyım denilen her olayda, aynı büyük ölçüde abartmalar ve aynı canavarlık öyküleri." Britanya Büyükelçisi Sir Henry Layard'ın resmî yazısına da yer veriyor: "...İngiliz kamu oyunun herhalde önemli bir bölümü hâlâ Türkiye'ye yönelik suçlamaların dayandığı

açıklamaların gerçek olduğu izlenimi altındadır... Korkutulan ve kıyılan Hıristiyanlar; insan başlarıyla dolu arabalar; ateşe verilen samanlıkta yakılan kadınlar ve benzeri ürkütücü öyküler. Bunları anlatanlar içinde, üzülerek söylüyorum ki, bu öyküleri bilinen ellerin baskısı ve Türkiye'yi 'aşağılamak amacıyla' uydurduklarını söyleyerek övünen İngilizler de var..." Dixon-Johnson Ermenilerin önde gelen Avrupa devletlerini kendilerine yardım edebilmeleri için "tehlikeli yaşama yolunda olağanüstü bir alışkanlık" sergiledikleri görüşüne katılıyor. Osmanlı Hükûmetinin "kışkırtılmamış kıyım" yaptığına ilişkin Ermeni yanlısı savları yanlış olmakla suçluyor.

1915 olaylarına gelen Dixon-Johnson diyor ki: "Şimdi...aynı etkiyi bir kez daha iş başında görüyoruz. Basında bıkıp usanmadan dolaşıp duran yazanakların doğruluğuna inanmamız için hiçbir neden yok...Bu öyküleri kötüye kullananlar son derece ön yargılı ve tek yanlı görüşü işitmiş olduklarından, aynı eksinlik (maluliyet) altındadırlar." Lord Bryce'ın ve çevresindeki kimilerinin Britanya ve dünya kamu oyunu isteyerek aldatmak yanlısı olmadıklarını belirterek, "onları 'bilinen bir el'in kandırdığını" söylüyor. Bunlar "Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmış varlıklı Ermeni kurulları olabilir mi?" Lord Bryce'ın Ermenilerin ihanetiyle baş kaldırdıklarına ilişkin yazılanların en ufak ölçüde bile doğru olmadığı görüşüne karşı çıkan Dixon-Johnson "gerçeklerin...tam ters olduğunu" söylüyor. Sonra da ekliyor: "Günümüz savaşında, Lord Kitchener'den aşağıya, tüm rütbedekilerin çok sayıda ve inandırıcı tanıklıkları Türklerin kahramanca ve temiz savaştıklarını ve yaralılarımızla tutsaklarımıza iyi ve insancıl davrandıklarını gösteriyor...Aynı Türklerin hiçbir kışkırtma olmadan onların suçlandığı kötülükleri yapmaları düşünülemez. [Davranışları yönünden] Türkler Balkanlar'daki tek gerçek Hıristiyanlardı... Olayları baş kaldırarak başlatan Ermenilerin kendileridir."

Dixon-Johnson silâhlı Ermeni toplulukların ülkede Mart 1915'ten bu yana iş başında olduklarını, Van kentini ele geçirdik-

lerini, onu Rus birliklerine teslim ettiklerini ve Anadolu'nun öteki bölgelerinde de ayaklanmalar örgütlediklerini yazdı. Türk yetkilileri genç Ermenileri askere almak istediklerinde devletin askeri saldırıya uğramış, 300 kadarı ölmüştü. Ayaklanan Ermeni yurttaşların çatışmaların olduğu cephelerden uzak yerlere yollanmalarını doğru ve yeri değiştirilenlerle ölenlere ilişkin rakamları çok abartılı buluyordu. Örneğin, toplam nüfusu 20.966, yarısından fazlası Müslüman ve geri kalanların da çoğunluğu Rum olan Mersin'den nasıl olup da 25.000 Ermeninin çıkarıldığını soruyordu. Trabzon'daki tüm Ermenilerin boğuldukları söylentisini, onu çıkaranlar arasında bile derin çelişilere yol açan çok büyük bir abartma olarak değerlendiriyordu.

Böylesine yayılan öykülerin şöyle belirli bir ereği olduğuna inanmaktaydı. Britanya Hükûmetinin ilerdeki siyasetini etkilemek ve kamu düşüncesini istenilen düzenlemeye göre hazırlamak. "Kimileri 'bu kıyım öyküleri doğru ya da yanlış olsa bile, şu sırada savaşmakta olduğumuz bir ulusun saygınlığını koruma zamanı değil' diyebilirler." Bu soruyu kendi şöyle yanıtlıyor: "Eğer bu görüş doğru olsa, Gelibolu'dan yazarak Türklerin yiğitlik ve mertliklerine içtenlikle ve cömertçe tanık olan subay ve erlerin yazdıkları da aynı biçimde eleştirilmeli." Ona göre, "gerçek-dışı savlar salt düşmana zarar verebilir" diye yayılmamalıdır. Propagandacıların amacı "bu ülkedeki anlayışı zaten yanlış değerlendirilmiş ve kötü yerilmiş bir düşmana karşı daha da ön yargılı yapmaktı."

Birinci Dünya Savaşı savaşları yok etmek için yapılmış bir savaş değildi; onu izleyen barış da barışı yok etti.[7] Britanya'nın bir toprak edinme savaşı yapmadığına ilişkin resmî açıklamalarla çelişili olarak, bu ülke 1.415.929 mil kare yeni toprak edindi. Britanyalılar propaganda hizmetlerini Alman imparatorluğunu çökerterek dünyadaki petrol kuyuları, madenler ve pazarları ele geçirenlerin yararına işletmek, yani kendi durumlarını güçlendirmek için kullandılar. Almanya'ya zorla kabul ettirilen haksız Versailles Antlaşması Berlin'de Nazi Partisini iktidara getirirken, Avrupa'nın

neredeyse tümünde acımasız diktatörlükler yükseldi. Yenik ülkeler içinde gençliğine yeniden kavuşmuş Türkiye haksız Sèvres Antlaşmasının (1920) yerine Lausanne'ı (1923) getirmeyi başardı.

---

60. Arnold Joseph Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey: a Study in the Contact of Civilizations**, Boston, Houghton Mifflin, 1922.
61. Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic**, C. I-V, Ankara, Turkish Historical Society, 2000; Robert F. Zeidner, **The Tricolor over the Taurus: 1918-1922**, Ankara, Turkish Historical Society, 2005.
62. **The Lausanne Treaty and Kemalist Turkey**, New York, 1924; **The Lausanne Treaty, Turkey and Armenia**, New York, 1926.
63. Örneğin, "Arabistan Lawrence'ı" ve "Ararat" adlı filmler.
64. **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire**, documents presented to Viscount Grey of Falladon, with a Preface by Viscount Bryce, (Miscellaneous No. 312), London, New York, Toronto, Hodder ve Stoughton, 1916.
65. **The Western Question in Greece and Turkey, op. cit.**, s. 50.
66. Ermeni gazeteleri: **Gotçnag** ve **The New Armenia** (New York), **Arev** (Bakü ve İskenderiye), **Horizon** ve **Maçak** (Tiflis), **Houssapev** (Kahire), **Balkanian Mamoul** (Rusçuk) ve **Van-Tosp** (kent belirtilmemiş).
67. **Germania**, 9 Ekim 1915.
68. A.W. Williams ve M.S. Gabriel, **Bleeding Armenia: Its History and Horrors under thr Curse of Islam**, Chicago, Publisher's Union, 1896, s. 423-430, 470-471, 490-491. İlk adı geçen yazar Doğu'da misyonerlikle bağlantılıydı; ikinci yazar da New York'da Ermeni Yurtsever Bağlaşığının Başkanıydı.
69. Clarence Douglas Ussher, **An American Physician in Turkey: a Narrative of Adventures in Peace and War**, Boston, Houghton Mifflin Co., 1917, s. 289.
70. "Cihad" inananları dinin düşmanlarına karşı savaşıma çağıran İslâmcı öğreti diye tanımlanabilir. Ancak, bu kalp, dil, el ve silâhla, yani dört yoldan biriyle yerine getirilebilen bir görevdir. Sufilikte "daha büyük cihad" diye bilinen birincisi "şeytancıl" isteklere karşı savaşımı içerir. İkinci ve üçüncü yollar sırasıyla sözle savunma ve doğru eylem-

ler anlamına gelir. Dördüncüsü savaşa kalkışmaktır.

71. Bilâl N. Şimşir, **The Deportees of Malta and the Armenian Allegations**, 2. B., Ankara, Ministry of Foreign Affairs, 2003.
72. **Manchester Guardian**, 19 Aralık 1918.
73. H[orace] C[ornelius] Peterson ve Gilbert C. Fite, **Opponents of War: 1917-1918**, Madison, University of Wisconsin Press, 1957.
74. **Common Sense about the War**, London, Statesman, 1914. Shaw'un 32 sayfalık kitapçığı önce **The New Statesman**'in eki (IV/14, 14 Kasım 1914) gibi verilmiş, aynı metin bir gün sonra (15 Kasım 1914) **The New York Times**'da yayınlanmıştı. Britanyalı yazarların coşkusu 1916 sonlarına değin sürdü.
75. Shaw'un savaşa ilişkin daha sonraki duyguları için: **The Man of Destiny** ve **Heartbreak House**.
76. **The Armenians**, Northgate, Blackburn, Geo. Toulmin and Sons, 1916.
77. David Fromkin, **A Peace to End All Peace**, New York, Henry Holt and Co., 1989.

VII. Sonuç

Her toplumda siyahlar ve aklar da var, rengi esmerleşenler de. Ayrıca, yalnız basit kişiler savaş alanında çarpışanların sanki evlerinde yan gelip yatıyorlarmış gibi temiz, görgülü ve hak tanır yüksek düzeyinde davranacaklarına inanır. Kurallara uymak zorunda olan gençler, ne denli iyi eğitim görmüş olurlarsa olsunlar, silâhlı kuvvetlerdeki üstlerinin "bu bir savaştır" sözlerini ve düşmanın en etkili biçimde korkuyla denetim altına alınacağına ilişkin öğütlerini can kulağıyla dinlerler. Savaşa hazırlanmış ve önderlerinin komutası altında olan tüm "muharipler" son tahlilde birbirini çağrıştırır biçimde hareket ederler. Sonuçta, şiddete dayalı ölümü önceleri hiç görmemiş olanların çoğu kendilerini çok geçmeden inceliğe yer tanımayan yeni bir dünyada bulurlar. Bu koşullar herkes için hemen hemen aynı gibidir.

1914-18 Savaşı da benzeri olaylara tanık oldu. Silâhlı çatışmalar sona erdikten sonra bile, gözleri kör edilmiş ya da kötürüm olmuş gaziler gözden ırak bakımevlerinde unutulurken, kendi adlarına

cephelerde çarpışanların sırtından kârlara boğulmuş kişiler hâlâ iş başındaydılar. Savaşı kazanan ülkelerde hükûmet işlerini yüklenen iş adamları büyük servetler yığar, yüksek rütbeli görevliler pahalı pürolar içer, allı-pullu giysiler içindeki sosyete kızları savaş için para toplama eyleminde danslara kalkarlarken, hattâ silâh fabrikalarında çalışan işçiler artan ücretleriyle gramafon ve resim gibi zamanın tutulan nesnelerini evlerine taşırken, tümü ortak düşman bildikleri "kaba Hun" ve "yabanıl Türk" için aynı nefreti paylaşıyorlardı. Yoksa, Alman ve Türk özellikleri içinde göze batar bir kötülük yoktu. Almanlarla Türkler için böyle bir tanım sırf savaşın öteki kümesinde yer alıyorlar diye geçerli olamazdı. Ama yaymaca amacına uygun biçimde orantısız, örgütlü ve düzenli bir fırtına pekâlâ estirilebilirdi. Böyle de oldu.

Birinci Dünya Savaşı görüntüyü önemli ölçüde bozan, neredeyse kör edici bir sis perdesi altında yer aldı. Bu sis Ermeni sorununun söz konusu edildiği yerlerde ortalığı bugün de kaplıyor. Almanya'yı konu edinen Britanya ve öteki bağlaşık yaymacası sonradan elden geçirilip gerçekçi bir denetime oturtulduysa da, *Wellington House*'un Türkleri ele alış biçimi aydınlığa kavuşmadı.[78] Almanlara karşı Britanya yaymaca kitabını bugün bulmak olanaksız ya da pek zor. Onunla ilgilenen yok. Ama Türklerle ilgili olan yayın sanki konunun yansız ve değerli bir kaynağıymış gibi art arda basılıp duruyor. O kitapta Türkün rengi, açık yanı ve gölgesi olmayan, ama kömür gibi kapkaradır. Britanyalılar kendi çocuklarıyla kardeşlerinin ve de Ermenilerin savaş hukukunun elverdiğinden daha fazla acımasız olabileceklerini kabule bir türlü yanaşmadılar. Almanya için geleneksel bir tiksinme söz konusu değildi, ama yüzyıllarca Avrupa'nın göbeğine yakın yaşamış Müslüman Türkler, onlara kalırsa, tası tarağı toplayıp uzaklaşıp gitmeliydiler.

Britanya Hükûmeti'nin yaymaca ağı her ne kadar A.B.D.'ndeki kamu oyunu etkilemek amacını güdüyor idiyse de, önde gelen bir Amerikan tarihçisi sözünü ettiğim kitabın editörü olan Toynbee'nin savaş yıllarında görev yaptığı yerin gerçekte bir "Yalancılık İşyeri"

(*Mendacity Bureau*)[79] olduğunu yazara özel olarak söylemişti. Toynbee'nin özyaşamını yazan bu kişi Ermenilerin "Osmanlı rejimine bağlı kalmadıklarına ilişkin (birtakım kanıtların varlığından ötürü) kuşku yarattıklarını"[80] ve Toynbee'nin bir ölçüde "Türklere karşı haksız davrandığı duygusu içinde olduğundan ötürü"[81] anlayışının gerçekten değiştiğini de açıkça belirtmektedir.

Ermenilere ilişkin Mavi Kitap'ın tasarlanış biçimi, genel yaklaşımı, kullanılan araçlar, izlenen süreç ve anlatı özellikleri Almanya'ya ilişkin kitabı ya da benzeri kitapçıkları andırıyordu. Türklerle ilgili olan ve Ermenilerle yandaşlarının neredeyse ellerinden düşürmedikleri yayında tek bir Türk ya da Müslümanın öldürülmesiyle ilgili bir satır bile yoktur. Anımsamalı ki, 19'uncu yüzyıl kapılarını kapatırken Anadolu'ya ilişkin yayınlar yapmış olan yabancı dinyayıcıları Hıristiyanların İsa gibi davrandıklarını şaşmaz bir ilke gibi vurgulayagelmişlerdir. Protestan diplomasisi üstüne bir sürü araştırma yapmış olan başka bir Amerikalı yazar da diyor ki: "1830'lardan bu yana, dinyayıcıları kendi görevlerini daha çok Müslüman ve Türk karşıtı olmak biçiminde anladılar."[82] Almanların kişiliğine yöneltilen bu saldırı zamanla savaş koşullarının haksız ama kaçınılmaz gereklerinden biri olarak bir köşeye konduysa da, Türkleri aşağılayan yaymaca olduğu gibi kaldı. Bu konuda "kurban" diye gösterilenlerin tümü, hiç istisnası olmadan, yalnız ve yalnız Ermenilerdi. Ermeniler konusunda yazılan Mavi Kitap, olsa olsa ön yargı ve çıkara büyük ölçüde dayalı yaymacamn tüm gerçekleri gizlemede nasıl yararı olacağına örnek oluşturabilir.

O yıllarda Britanya savaş ereklerine sımsıkı bağlı olan bulutlanmış sis perdesinin kaldırılmasına yardımcı olmak yurtseverlikten ve Hıristiyanlıktan ödün vermek gibiydi. Sıradan kişi yaymaca amacıyla dağıtılan nesnelerin gerçeğe ne denli uyduğunu denetlemekle ilgili değildi. Üstelik şimdi, madalyonun öbür yanını göstermek Avrupa karşıtı ya da Kuzey Atlantik karşıtı gibi bir şey oluyor. 1914-18 yıllarındaki uydurmacaların milyonlarca değerli erkeğin ve kadının yaşamına patladığına kuşku yok. Voltaire'e bir gönderme

yaparak söyleyelim ki, gerçeği dile getirmeğe hiç değilse ölüler adına borcumuz var (*On ne doit aux morts que la vérité!*). Bu yanlışların bugün de sürdürülmesi birçok başka ruhu da boşuna kirletme yollarını açıyor. Geçmişte bunca kişi kandırılmıştı; günümüzde de bir çoğu aldatılıyor. Özel çıkarlar sürekli gündemdeydi. Yüz yıl kadar önce, gerçeği söylemek düşmanlıkları durdurur, savaşı önlerdi. Tüm bunlar uydurmacaları yaymak ve gerçeklerin ancak bir bölümünü yaymaktan doğuyor. Ermeniler konusunda, bu düzmeceleri, bunca eksik gerçeği yanına katmadan ve Avrupa ile Amerika anakaralarında sürekli olarak yayarak, seçilmiş parlâmentolarda bulunup ta en iyi kendilerinin bildiği nedenlerden ötürü onların görünürdeki yetkilerinden yararlanma tasarısı uygulanmaktadır.

Britanya'nın çeşitli yönetim birimleri arasında iç yazçiz yarışmasına karşın, tüm yaymaca bölümlerini ve onların araçlarını son değerlendirmede denetleyen Dışişleri Bakanlığıydı. *Wellington House* resmî buyrukları dünden razı biçimde kabul ederken, onun savaş dönemi aldatmacalarını biriktiren, toplayan ve uyumlaştıran uzatmalı yöneticisi C.EG. Masterman kendi hükûmetinden gereği gibi bir beğeni almamıştı. Ona yalnız Belçika bir nişan verdi. Yaymaca kuruluşlarının yaptığı Alman ve Türk imgelerini insanlıkdışı yığınlar gibi göstermekten öteye gitmemişti.

Özellikle "kıyım" öyküleri çok tutmuştu. Acımasızlık örnekleri, abartılı kan dökümü ve yalın yalanlar düşmanın sanki doğuştan özelliklerini yansıtıyordu. Almanlar, o günlerde, birinci hedefti. Almanların bağlaşığı Türklerin karalanması yurtsever bir görev gibiydi. Ne yazık ki, bugün bile aynı şey söz konusu. Bu yakıştırma ve şişirmeleri üretenlerin hiç değilse bir bölüğü yalnız yığınları değil, kendilerini de tüm gerçeği açıkladıkları yönünde inandırmışlardı. Çeşitli parlâmento grupları da dahil olmak üzere, çağdaş Batı dünyasının önemli bir bölümü bugün de danışmanlarının onlara "gerçeği, tüm gerçeği ve yalnız gerçeği" ilettikleri gibi kuşku duyulması gereken bir düşünceyi paylaşıyorlar.

Bu konuda kesin tavır takınan ve oylarıyla siyasal desteklerini esirgemeyen erkek ve kadınların çoğu dışardan görünen inançlarının temelinde çatışmanın yalnız bir yanının savunmasının yer aldığını bilmiyorlar bile. Savaşta şaşırtıcı olmayan bu temelin barış koşullarında hiçbir değeri yoktur. Erki adalet ve aracı yansızlık olan hiçbir yargı kurulu ön yargıyı yansıtan açıklamaları doğruluğundan kuşku duyulmaz söz diye benimseyemez. Britanya Mavi Kitabı ya da Bryce Yazanağı denilen yayın böyle bir derlemedir. Kaynakları çatışmanın ortasında yer alan bir dinyayımcısı, hukuken yansız bir ülkeden gelen gene sözde yansız bir "saygıdeğer centilmen", adı o tarihlerde değil ama 90 yıl sonra açıklanan "iyi bir Hıristiyan" ve özgün nüshaları yitirilmiş kimi "belgeler". Bunların hiçbirinin ne ölçüde geçerli sayılabileceği o zaman bir tartıya vurulmamıştı; bugün de yasal bir denetimden yakayı sıyıramazlar. Bu 684 sayfalık cildin hiç olmazsa kimi bölümlerinin Malta'da tutuklanmış Osmanlı ileri gelenlerine karşı neden kullanılmadıklarını bugün akılcı bir yaklaşımla sorabiliriz. Uygar toplum insanları nasıl olup da böylesine tartışmalı bir konuda savaş yıllarında yalnız bir yanın dolaştırıp durduğu söylentilere dayanarak ortaya çıkan ürünün etkilerinden doğan sonuçlara ulaşabilirler?

Gerçek-dışı birçok savlar bugünü de gördü. Sıradan kişinin kolay aldanabilir tavrı o günlerde işe yaramıştı; günümüz kuşaklarının bilgisizliği de bugün işe yarıyor. Bir yandan gizleme, bir yandan sahtecilik her iki kuşağın duygularını ayağa kaldırdı. 1914-18 arasında Ermeni sorunu üstüne söylenenler bugün de kimi yazarlar ve yönetimlerce bir alışkanlık gibi yineleniyor. Öyle ki, günümüze taşınan bu ön yargı tanınmış İngilizce sözcüklerin bile Türkleri "acımasız, yabanıl, şiddet yanlısı, kıyıcı, sert ve baskıcı" diye tanımlamasına yol açmakta.

Batı dünyasının kimi birimleri için Birinci Dünya Savaşında gerçekten ne olduğuna ilişkin olarak tümüyle yeni bir eğitimden geçme gereksinimi vardır. Savaşı ne pahasına olursa olsun kazanma amacıyla örgütlenmemiş yaymaca ağının Almanya'yı (Kasım

1918'de) ve onun bağlaşıklarını da yenilgiye götürdüğü doğrudur. Ama bu sonuç Alman militaristleri ve Adolf Hitler'e, iki savaş-arası dönemde (1919-39), "sırttan bıçaklanma" kuramını ayakta tutma fırsatı verdi. Yenginlerin koşulları açıklandığında, onların acımasız sertliği bir çeşit kan davasına ve yeni savaşlara yol açtı. Almanlara ilişkin bol miktarda kıyım yazıları, öykülerden oluştukları ardından kanıtlandıysa da, daha sonraki genel kapışmada, yani İkinci Dünya Savaşında Nazilerin Yahudilere yaptıkları konusunda kuşkuları bile besledi. Birinci Dünya Savaşında savurulan yalanlar, gizlemeler ve abartılar ikincisinin gerçekleri üstüne de bir sis perdesi gerdi.

Aradan bunca yıl geçtikten sonra, böylesine bir yan tutma, uygarlığın geleceği için bu denli uğursuz bir yaklaşım terkedilmeli, uluslarla dinler arasındaki ilişkileri anlamak için yansızlık egemen olmalıdır. Britanyalılar ünlü ozanları John Keats'in öğüt dolu şu dizelerini savaş yıllarında unutmuşa benziyorlar: "Güzellik gerçek, gerçek de güzelliktir, işte bu kadar/Yeryüzünde bildiğin ve bilmen gereken de bu." Bu iki satırdaki isteğe yeniden can vermenin zamanı gelmiştir.

---

78. Bu konuda yayın yaptığından haberdar edildiğim tek Batılı yazar: Justin McCarthy, "Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu," **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, 2. B., Hasan Celâl Güzel, ed., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 21-37. Servet Avşar'm şu çok başarılı kitabı elime ben kendi araştırmamı bitirdikten sonra geçti: **Birinci Dünya Savaşında Ermeni Propagandası**, Ankara, Kim Yayınları, 2004.
79. William H. MacNeill, **Arnold Toynbee: A Life**, New York, Oxford University Press, 1989, s. 72.
80. **Ibid.**, s. 73. Ayraçlar içinde değerlendirme yazar McNeill'e aittir.
81. **Ibid.**, s. 74.
82. Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy: 1810-1927**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1971, s. 267.

Kaynakça Notu

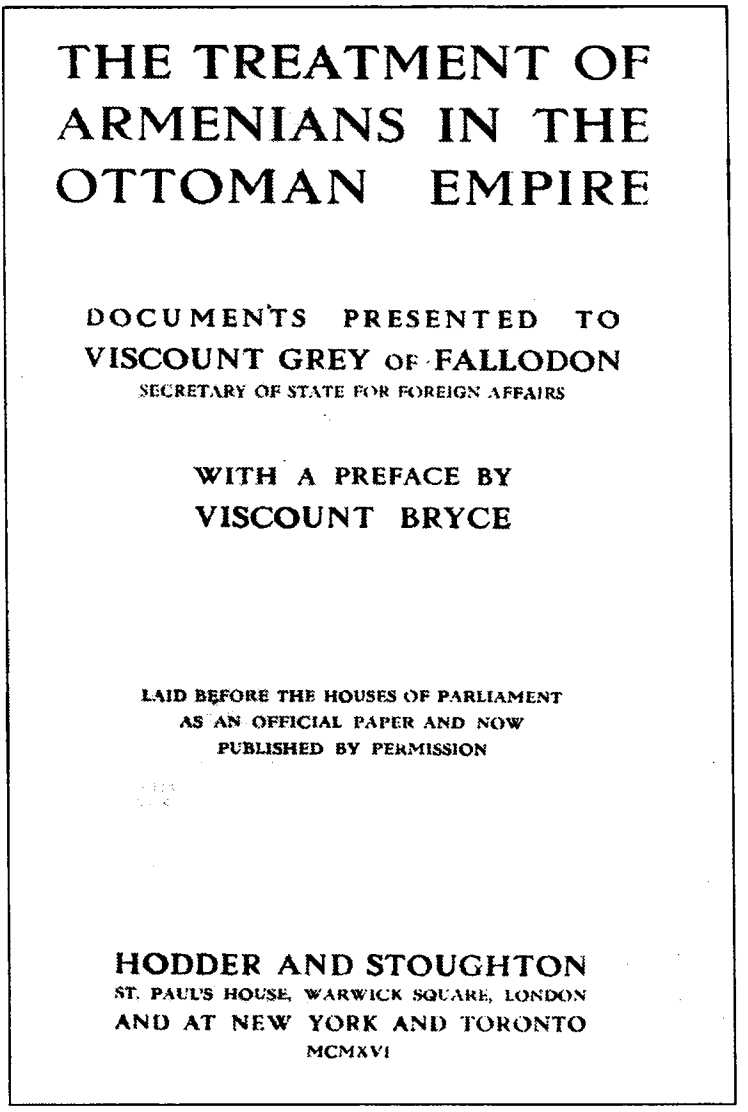
Bu kitap metninde sayfaların altında kimi kaynaklara göndermeler var. Bu durumda, onları yeniden tam bir kaynakça dizelgesine taşımayı gereksiz buluyorum. Ancak, okuyucuyu konuyla çok yakından ilgili ve benim de daha çok kullandığım şu yayınlardan haberdar edebilirim. M.L. Sanders ve Philip M. Taylor, **British Propaganda during the First World War: 1914-18**; Arthur Ponsonby, **Falsehood in Wartime**; Harold D. Laswell, **Propaganda Technique in the World War**; Cate Haste, **Keep the Home Fires Burning: Propaganda in the First World War**; James Morgan Read, **Atrocity Propaganda: 1914-1919**; Lord Beaverbrook, **Politicians and the War: 1914-16**; Peter Buitenhuis, **The Great War of Words: British, American and Canadian Propaganda and Fiction, 1914-1933**; Sir George Cockerill, **What Fools We Were**; Lord Northcliffe, **At the War**; Sir Campbell Stuart, **The Secrets of Crew House**; George Viereck, **Spreading Germs of Hate**; Philip Gibbs, **Realities of War**; George Brunt, **Allied Propaganda and the**

Collapse of the German Empire in 1918; H.C. Peterson, **Propaganda for War: the Campaign against American Neutrality, 1914-1917**; ve James R. Mock-Cedric Larson, **Words that Won the War: the Story of the Committee on Public Information.**

Bunlara ek olarak, *Wellington House*, kitap risale ve başka yayınlar da dahil olmak üzere, 1.162 bağımsız başlıklı yayın yaptı. O zamanlar, Britanya'nın önde gelen iki düşmanı olan Almanlar ve Türkler üstüne iki ayrı Mavi Kitap da bunlardandır. Elinizdeki benim araştırmam bu iki yayına ilişkin eleştirileri kapsıyor. Almanlar üstüne yazılanların yansızlıktan ne denli uzak olduğu yıllar önce kanıtlandı. Türkleri baştan sona tek yanlı değerlendiren söylenceler aynı biçimde henüz elden geçmedi.

Yukarıda söylediklerime ek olarak, okuyucu (editörü olduğum ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Tarih Kurumu'nun bastığı) **The Armenians in the Late Ottoman Period** adlı kitabın (Türkçe baskısı: **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**) benim hazırladığım kaynakça bölümüne (s. 347-360) bakabilir.

Türk Tarih Kurumu, Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Stratejik Araştırmalar Merkezi bu konuyu anlamamıza yardımcı olacak yayınlar yapmışlardır. Bunların ikisi: Yusuf Halaçoğlu, **Facts on the Relocation of Armenians: 1914-1918** ve Salâhi Sonyel, **The Great War and the Tragedy of Anatolia**. Şu üç Amerikan yazarının son kitapları da bu listeye eklenmelidir: Samuel A. Weems, **Secrets of a "Christian" Terrorist State: Armenia**; Edward Tashji, **Armenian Allegations: the Truth Must Be Told** ve Guenter Lewy, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: a Disputed Genocide.**

THE TREATMENT OF ARMENIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE

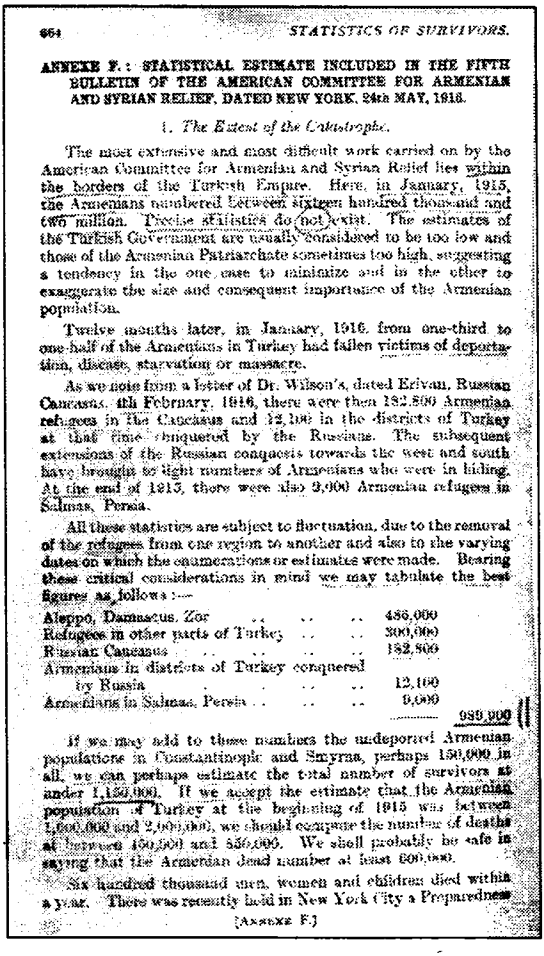
DOCUMENTS PRESENTED TO
VISCOUNT GREY OF FALLODON
SECRETARY OF STATE FOR FOREIGN AFFAIRS

WITH A PREFACE BY
VISCOUNT BRYCE

LAID BEFORE THE HOUSES OF PARLIAMENT
AS AN OFFICIAL PAPER AND NOW
PUBLISHED BY PERMISSION

HODDER AND STOUGHTON
ST. PAUL'S HOUSE, WARWICK SQUARE, LONDON
AND AT NEW YORK AND TORONTO
MCMXVI

1916'da Londra, New York ve Toronto'da basılmış olan sözde "Mavi Kitap"ın kapağı.

664 STATISTICS OF SURVIVORS.

ANNEXE F.: STATISTICAL ESTIMATE INCLUDED IN THE FIFTH BULLETIN OF THE AMERICAN COMMITTEE FOR ARMENIAN AND SYRIAN RELIEF, DATED NEW YORK, 24th MAY, 1918.

1. The Extent of the Catastrophe.

The most extensive and most difficult work carried on by the American Committee for Armenian and Syrian Relief lies within the borders of the Turkish Empire. Here, in January, 1915, the Armenians numbered between sixteen hundred thousand and two million. Precise statistics do not exist. The estimates of the Turkish Government are usually considered to be too low and those of the Armenian Patriarchate sometimes too high, suggesting a tendency in the one case to minimize and in the other to exaggerate the size and consequent importance of the Armenian population.

Twelve months later, in January, 1916, from one-third to one-half of the Armenians in Turkey had fallen victims of deportation, disease, starvation or massacre.

As we note from a letter of Dr. Wilson's, dated Erivan, Russian Caucasus, 4th February, 1916, there were then 182,800 Armenian refugees in the Caucasus and 12,100 in the districts of Turkey at that time conquered by the Russians. The subsequent extensions of the Russian conquests towards the west and south have brought to light numbers of Armenians who were in hiding. At the end of 1915, there were also 9,000 Armenian refugees in Salmas, Persia.

All these statistics are subject to fluctuation, due to the removal of the refugees from one region to another and also to the varying dates on which the enumerations or estimates were made. Bearing these critical considerations in mind we may tabulate the best figures as follows :—

Aleppo, Damascus, Zor	436,000
Refugees in other parts of Turkey	300,000
Russian Caucasus	182,800
Armenians in districts of Turkey conquered by Russia	12,100
Armenians in Salmas, Persia	9,000
	989,900

If we may add to these numbers the undeported Armenian populations in Constantinople and Smyrna, perhaps 150,000 in all, we can perhaps estimate the total number of survivors at under 1,150,000. If we accept the estimate that the Armenian population of Turkey at the beginning of 1915 was between 1,800,000 and 2,000,000, we should compute the number of deaths at between 650,000 and 850,000. We shall probably be safe in saying that the Armenian dead number at least 800,000.

Six hundred thousand men, women and children died within a year. There was recently held in New York City a Preparedness

[ANNEXE F.]

"Mavi Kitap" bile sayfa 664'te Ek-F'de 1915-16'da yerleri değiştirilen Osmanlı Ermenilerinden 989.900'ünün yerlerine vardıklarını ayrıntılı biçimde rakamlarla belirttikten sonra İstanbul ve İzmir'de bırakılan 150.000 kadar Ermeni yurttaşla birlikte yaşayan Ermenilerin toplam 1.150.000 olduğunu yazıyor.

Ad ve Konu Dizini

A

ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 13, 18, 23, 30, 31, 39, 41, 43, 44, 45, 55, 68
Adana 49
Almanya-Almanlar 2, 9, 13, 15, 17, 18, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 49, 50, 53, 57, 58, 59, 60, 63, 68, 69, 70, 72
Amerikan Basını 31
Anadolu 46, 48, 49, 50, 52, 61, 63, 69
Andonyan, Hagop S. 43, 44
Antwerp 37
Araplar 52, 54
Aristoteles 8
Arnavutlar 52
Asquith, Herbert H. 13
Atatürk, M. Kemâl 58
Atlantik 54, 56, 69
Avustralya 16
Avusturya-Macaristan 18, 24, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 57

B

Balfour Bildirisi 31
Balfour, Arthur James 31
Balkan Savaşı 48, 52
Balkanlar 48, 62
Barrie, James M. 13
Basra 48
Bavaryalılar 24
Belçika 18, 29, 32, 33, 35, 37, 38, 70
Bennett, Arnold 13
Beyaz Saray 43
Birinci Dünya Savaşı 7, 11, 22, 26, 42, 47, 51, 56, 63, 67, 68, 71, 72
Bolşevikler 18, 23, 24, 39, 42
Bone, Muirhead 16, 20
Brest-Litovsk Barış Antlaşması 18
Bristol, Mark 48
Britanya 5, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 71, 74
Bulgar Komitacıları 61
Bulgaristan-Bulgarlar 18, 31, 38, 48, 57, **Bükreş** 53

C-Ç

Cavell, Edith 26, 36
Chamberlain, Joseph 12
Chesterton, G. K. 13
Churchill, Winston S. 39, 50
Creel, George 27, 41
Crew House 18, 24, 27, 73
Cromwell, Oliver 14
Çarlık Rusyası 17, 31, 33, 38, 49, 51, 52
Çekler 34
Çerkezler 48

D

D'Annunzio, Gabriele 17
Dixon-Johnson, C.F. 60, 61, 62
Doğu Anadolu 48, 49, 61
Doğu Avrupa 43, 55
Doyle, Arthur Conan 13, 60
Duma 17, 51

E-F

Enver Paşa 43, 44
Ermeniler 23, 25, 29, 31, 32, 43, 44, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 74
Ferdinand, Arşidük Franz 32
Filipinler 24

Filistin 31, 43, 48
Fleet Sokağı 14
Fransa-Fransızlar 15, 23, 31, 32, 33, 34, 38, 45, 48, 49, 50
Fransız Sarı Kitabı 45

G

Galsworthy, John 13, 60
Gehri, Maurice 48
Gelibolu 43, 48, 50, 63
George, David Lloyd 13, 14, 22
Grey, Edward 23, 53, 60
Güney Doğu Asya 23

H

Hardy, Thomas 13
Hawkins, Anthony Hope 36
Headlam-Mortley, J.W. 15
Hendrick, Burton J. 44, 45
Hetairia 61
Hindistan-Hintliler 16, 23, 24, 51, 57
Hıristiyanlar 5, 8, 16, 31, 34, 35, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 61, 62, 69, 71
Hitler, Adolf 58, 72
Hollânda-Hollândalılar 34, 36, 53, 59
Holywood 45
Hume, Grace 36
Hume, Kate 36
Hunlar 15, 58

İ

İkinci Aleksander 51
İkinci Dünya Savaşı 7, 72
İngilizler 24, 50, 62
İrlânda-İrlândalılar 23, 24, 31, 33, 41, 50
İsa 19, 34, 35, 42, 55, 69
İslâm 16, 55
İstanbul 2, 12, 31, 43, 46
İsviçre 53

K

Kafkaslar 48, 49, 52, 61
Kanada 36
Karayipler 24
Kayzer 33, 42, 59
Kıyım 23, 29, 30, 34, 38, 57, 59, 61, 62, 63, 70, 72
Kızıl Haç 49
Küçük Alf 35
Kürtler 52, 54, 55

L

La Maison de la Presse 45
Lansing, Robert 44
Lâtin Amerika 23, 51
Lausanne Antlaşması 64
Layard, Sir Henry 61
Lâzlar 48
Lehler 24
Lepsius, Dr. Johannes 43
Liberal Parti 13
Lincoln, Abraham 45
Londra 12, 16, 18, 20, 31, 32, 38, 41, 50, 51, 52, 61
Lord Bryce 15, 30, 34, 43, 49, 53, 57, 59, 62
Lord Northcliffe 18, 26, 41, 73
Louvain Kütüphanesi 37
Ludendorff, General Erich von 27, 29
Lusitania 41, 45, 46

M

M17 17
Magrip 24
Malta 46, 57, 59, 65, 71
Malta Taç Kolonisi 57
Manchester Katedrali 35
Masefield, John 14
Masterman, Charles F.G. 13, 15, 16, 17, 20, 27, 40, 41, 70
Maugham, W. Somerset 19
Mavi Kitap 8, 45, 52, 54, 57, 59, 69, 71, 74
Meclis-i Mebusan 52
Meksika 42
Merkezî Güçler 38
Mersin 63

Mezopotamya 48
Millet-i Sadıka 61
Milton, John 14
Mısır-Mısırlı 51, 57
Morgenthau, Henry 31, 41, 43, 44, 45, 46
Muhammed 55
Muhammedîler 15
Muir, G.H. 17
Müslümanlar 35, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 68, 69

N-O

Namier, Lewis 15
Nazi Partisi 63
Naziler-Nazizm 59, 63, 72
Nietzsche, Friedrich 58
Nihilist akım 61
Nuradungyan, Gabriel 52
Okyanusya 23
Osmanlı İmparatorluğu-Osmanlılar 18, 24, 31, 33, 38, 43, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 69, 71, 74

P

Paelian, Garabed H. 52
Panislâmizm 52
Paris Barış Konferansı 49
Paris Operası 45
Plâton 8
Pogrom 51
Polonya 37, 51
Printzip, Gavrilo 32
Prusya 60

R

Reed, John 42, 46
Reform Yasaları 12, 19
Reuters 12, 14, 17
Rivera, Miguel Primo de 17
Romanya-Romenler 48, 59
Rusya 18, 24, 31, 33, 51, 52, 61

S

Saksonlar 24
Saraybosna 32, 39
Sassun 61
Sèvres Antlaşması 64
Shaw, George Bernard 60, 64, 65
Sina 48
Sırbistan-Sırplar 32, 39, 48
Suriye 48, 52
Şımavonyan, Arşag K. 43, 44

T

Talât Paşa 44
Telconia 30
Tiflis 61, 64
Toynbee, Arnold J. 15, 20, 48, 52, 64, 68, 69, 72
Trablus 48
Trabzon 63
Treitschke, Heinrich von 58
Trevelyan, G.M. 14
Türkî halklar 52
Türkiye-Türkler 29, 43, 45, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 68, 69, 70, 74

U-V

Ukrayna 51
Üçlü İttifak 35
Van 19, 61, 62, 64
Versailles Barış Antlaşması 59, 63
Kraliçe Victoria 8, 14
Voltaire 69

W

Wellington House 13, 15, 16, 17, 20, 30, 34, 35, 36, 43, 49, 50, 53, 56, 58, 68, 70, 74
Wells, H.G. 14, 24, 60
Wilson, Woodrow 18, 43, 45, 46
Wordsworth, William 14

Y

Yahudiler 31, 38, 39, 51, 54, 72
Yalancılık İşyeri 68
Yunanlılar 17, 48, 61

Yazar Üstüne

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, Afrika kuruluşları, Arap dünyası, Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyet-Rus Bilimler Akademisi ve Güney Asya başkentleri gibi birbirinden farklı dış çevreler Prof. Dr. Türkkaya Ataöv'ü ırk ayrımı, Filistin, Balkan azınlıkları, Rus tarihi, Keşmir ya da uluslararası terör gibi başka başka konuların, ona verdikleri akademik ödüller ve madalyaların da kanıtladığı gibi, önde gelen uzmanı olarak tanırlar.

Ancak, kimi Türk çevreleri bu araştırmacı, yazar ve eylemciyi "Ermeni sorunu"nun uluslararası düzeyde en önde gelen uzmanı olarak bilirler. 1984 ve 1985'teki iki Paris davasına konuyu iyi bilen "otorite tanığı" sıfatıyla katılmış, BM'in Cenevre merkezinde bu konuya ayrılan özel toplantılara tek Türk olarak kabul edilmiş, dört Avrupa Parlâmentosu oturumunda görev yapmış, özellikle Londra ve New York gibi kentlerin radyo ve televizyonlarında bu konuda açıklamaları olmuştur.

Ermeni-Türk ilişkilerine 1980'den önce başlamış olan Prof. Ataöv'ün yabancı dillerde yetmişi aşkın kitap/kitapçığı vardır. Son (2006) iki kitabı New York'ta yayınlanmıştır. Aynı konuda yurtdışındaki dergi ve gazetelerde 44 yazısı basılmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği, Afrika kuruluşları, Arap dünyası, Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyet-Rus Bilimler Akademisi ve Güney Asya başkentleri gibi birbirinden farklı dış çevreler Prof. Dr. Türkkaya Ataöv'ü ırk ayrımı, Filistin, Balkan azınlıkları, Rus tarihi, Keşmir ya da uluslararası terör gibi başka başka konuların, ona verdikleri akademik ödüller ve madalyaların da kanıtladığı gibi, önde gelen uzmanı olarak tanırlar.

Ancak, kimi Türk çevreleri bu araştırmacı, yazar ve eylemciyi "Ermeni sorunu"nun uluslararası düzeyde en önde gelen uzmanı olarak bilirler. 1984 ve 1985'teki iki Paris davasına konuyu iyi bilen "otorite tanığı" sıfatıyla katılmış, BM'in Cenevre merkezinde bu konuya ayrılan özel toplantılara tek Türk olarak kabul edilmiş, dört Avrupa Parlâmentosu oturumunda görev yapmış, özellikle Londra ve New York gibi kentlerin radyo ve televizyonlarında bu konuda açıklamaları olmuştur.

Ermeni-Türk ilişkilerine 1980'den önce başlamış olan Prof. Ataöv'ün yabancı dillerde yetmişi aşkın kitap/kitapçığı vardır. Son (2006) iki kitabı New York'ta yayınlanmıştır. Aynı konuda yurtdışındaki dergi ve gazetelerde 44 yazısı basılmıştır.

ISBN 975-6288-97-3
9 789756 288979